

Лудвиг фон Мизес

АНТИКАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО
МИСЛЕНЕ

 ciela

ЛУДВИГ ФОН МИЗЕС АНТИКАПИТАЛИСТИЧЕСКОТ О МИСЛЕНЕ

Превод: Александър Николов

chitanka.info

„Антикапиталистическото мислене“ представя в блестяща, сбита и ярко полемична форма основни идеи на големия австрийски мислител Лудвиг фон Мизес. Книгата прави силно впечатление и няма да остави равнодушен всеки, който се е докоснал до нея. Това е остър и безкомпромисен памфлет в защита на свободния, автентичен капитализъм, на капитализма *laissez-faire*, наситен с много духовна енергия, с публицистичен патос, с тънка ирония, а понякога и с убийствено презрение. Последното, което може да се каже за тази книга, е, че е професионално суха и академично скучна. Поразително е, че сложни и спорни проблеми се поднасят по изключително убедителен и достъпен начин. Не е нужно да си икономист, за да разбереш икономическите идеи на автора.

Книгата е изключително актуална и сега, в конкретния български културно-исторически и политически контекст. Това се определя от универсалното значение на разглежданите в нея проблеми. Най-вече от обстоятелството, че кръстоносният поход, войната срещу капитализма, никога и никъде не са стихвали, включително и в съвременна посткомунистическа България.

проф. Валери Димитров

ВАЛЕРИ ДИМИТРОВ

ЛУДВИГ ФОН МИЗЕС — ГЛАСЪТ НА РАЗУМА И СВОБОДАТА

Лудвиг фон Мизес е практически неизвестен на българския читател. Не само за поколенията икономисти, юристи, философи и социолози, дресирани по време на следването си при социализма в скудоумните „критики на буржоазните учения за... какво ли не“, при което, разбира се, достъпът до творчеството на критикуваните бе строго забранен. И сега, близо 20 години след началото на промените в България, всъщност начало на прехода към модерно капиталистическо общество, почти нищо не се знае за един от най-последователните, дълбоки и увличащи защитници на капитализма. Именно на капитализма, свободен от държавна намеса, на автентичния капитализъм, капитализма *laissez-faire*^[1], носител на възможно най-голямата икономическа и индивидуална свобода и на просперитет за огромни маси хора.

Причината е проста и банална. Големият мислител, създател на истинска епоха в икономическата теория, философията и социологията не е превеждан и издаван в България, с изключение на кратки откъси от негови произведения, публикувани в тематични сборници или на интернет сайтове на неправителствени организации^[2].

Кой всъщност е фон Мизес? „Сухите факти“ казват следното:

Лудвиг фон Мизес е роден през 1881 г. в Лвов, Полша, град, който тогава се нарича Лемберг и е в границите на Австро-Унгария, в известно и влиятелно аристократично семейство^[3]. Завършва университета във Виена и през 1906 г. защитава докторска дисертация по канонично и римско право. В периода 1904–1914 г. посещава семинара на Бьом-Бавьорк във Виенския университет. Преди и след края на Първата световна война работи като съветник в Австрийската индустриална камара и преподава като частен доцент във Виенския университет. След края на войната за две години е директор на

Австрийската репарационна комисия към Лигата на нациите. Като съветник в Австрийската индустриална камара има големи заслуги за предотвратяването на хиперинфлацията в следвоенна Австрия. През 1927 г. фон Мизес основава Австрийския институт за изследване на бизнес цикъла, където става изпълнителен вицепрезидент. Работи заедно с Фридрих фон Хайек, който е управител (мениджър) на института, а след неговото заминаване за Лондон — с Оскар Моргенщерн, който поема поста на фон Хайек.

В периода 1933–1940 г. се премества в Женева и става професор в Института за международни изследвания. В тези години фон Мизес публикува на немски език някои от основните си произведения^[4] като „Икономическата калкулация и социалистическото общество“ (1920), „Социализмът: икономически и социологически анализ“ (1922), „Стабилизиране на паричната единица от гледна точка на теорията“ (1923), „Теория на парите и на кредита“ (1924), „Либерализмът“ (1927), „Критика на интервенционизма“ (1928), „Епистемологични проблеми на икономиката“ (1933), „Икономическа теория на действието и размяната“ (1940). От този период е и „Интервенционизмът: икономически анализ“, който е публикуван едва през 1998 г.

Преследван заради еврейския си произход и критиката на националсоциализма, през 1940 г. фон Мизес напуска Европа, пристига в САЩ и се установява в Ню Йорк. Тук, благодарение на стипендия, предоставена от Рокфелеровата фондация и Националното бюро за икономически изследвания, написва и публикува на английски език „Всемогъщото правителство. Възходът на тоталната държава и тоталната война“ (1944), както и „Бюрокрацията“ (1944).

В периода 1945–1969 г. фон Мизес преподава като извънреден професор във Факултета по бизнес администрация на Нюйоркския университет, работи като съветник във Фондацията за икономическо образование, неколкратно изнася лекционни курсове в Мексико, Перу и Аржентина. През 1947 г., отново заедно с фон Хайек, основава Общество на бизнесмени, икономисти и интелектуалци „Мон Пелерин“.

Междувременно продължава и плодотворната изследователска работа на австрийския мислител. През 1947 г. се появява „Планираният хаос“, а през 1949 г. фон Мизес публикува капиталния си труд „Човешкото действие“, чието преработено издание излиза през

1963 и 1966 г. Издава през 1956 г. „Антикапиталистическото мислене“, през следващата година — „Теория и история“, а през 1962 г. се появява „Крайното основание на икономическата наука“.

Лудвиг фон Мизес умира през 1973 г. на 92-годишна възраст в Ню Йорк.

По време на своя дълъг и изумително продуктивен творчески живот фон Мизес последователно, систематично и безкомпромисно защитава принципите на класическия либерализъм от XIX век, на частната собственост и инициатива, на свободния пазар и предприемачеството. Той е убеден и безмилостен противник на идеологиите на марксизма и на кейнсианството, както и на техните практически възплъщения: социализма, „държавата на благоденствието“, всички форми на държавен интервенционизъм в икономиката, които подкопават и ограничават свободния пазар, истинския извор на човешкото богатство и просперитет. В тази насока фон Мизес е виден представител на Австрийската школа в икономическата теория и продължава постиженията на Менгер, Бьом-Бавьорк и Визер^[5]. Той е и създател на „Новата австрийска школа“ в икономическата теория в Съединените щати.

През 80-те и 90-те години на миналия век интересът към творческото наследство на фон Мизес рязко се засилва, а през 1982 г. е основан и научен институт, носещ името му, в град Обърн, Алабама, САЩ.

Според неговия ученик и последовател Мъри Ротбард приносът на австрийския икономист и философ се изразява най-вече в изграждането и в развиването на интегрирана, дедуктивна икономическа теория, основана на фундаменталната аксиома за човека като същество, действащо целенасочено за постигането на желани цели. Единствената жизнена икономическа политика е политиката на неограниченото *laissez-faire*, на свободния пазар и на несмущаваното упражняване на частната собственост, при правителство, строго ограничено до защита на личността и на собствеността в рамките на определена територия. Фон Мизес категорично доказва, че:

1) експанзията на свободните пазари, на разделението на труда и на частното капиталово инвестиране е единственият път към материално натрупване и процъфтяване на човечеството;

2) социализмът е катастрофален за съвременната икономика, защото отсъствието на частна собственост върху земята и върху капиталовите стоки не позволява никакво рационално ценообразуване и оценка на разходите, и

3) държавната намеса и най-общо интервенционизмът ограничава и осакатява пазара, който така се оказва контрапродуктивен и по този начин води постепенно и неизбежно до социализъм^[6].

Е, може да се каже, че това, което твърди и обосновава Лудвиг фон Мизес още през далечната първа половина на миналия век, бе доказано по категоричен начин от зрелищния провал на социалистическата система и от дискредитирането на социалистическите и кейнсианските политики и практики, както в развитите западни държави, така и в страните от Третия свят. В това отношение той се оказва истински пророк. Дори само по тази причина теоретичното му наследство заслужава да стане достояние на любознателния и непредубеден български читател.

Този кратък труд представя в блестяща, сбита и ярко полемична форма основни тези и идеи на фон Мизес. Книгата прави силно впечатление и, струва ми се, няма да остави равнодушен всеки, който се е докоснал до нея. Това е остър и безкомпромисен памфлет в защита на свободния, автентичен капитализъм, наситен с много духовна енергия, с публицистичен патос, с тънка ирония, а понякога и с убийствено презрение. Последното, което може да се каже за тази книга, е, че е професионално суха и академично скучна. Поразително е, че сложни и спорни проблеми се поднасят по изключително убедителен и достъпен начин. *Не е нужно да си икономист, за да разбереш икономическите идеи на автора.* А това още веднъж потвърждава правилото, че докато геният и талантът могат да говорят просто и ясно дори и за най-сложните неща, то претенциозната посредственост винаги говори сложно и неразбрано, дори и за простите неща.

Шокиращи за школуваните при социализма умове са идеите и изводите на фон Мизес, изразени често във формата на запомнящи се сентенции: за капитализма като общество на потребителите — върховни господари, като общество, което „депролетаризира“ обикновения човек и го издига до позицията на „буржоа“, който живее немислимо по-добре в сравнение със своите предшественици, за

„големия бизнес“, който може да съществува само доколкото обслужва масите от потребители и така повишава непрекъснато жизнения им стандарт, за източника на натрупване на богатство — спестяването и акумулирането на капитал, което надхвърля нарастването на населението и за решаващата роля на трите класи, „пионери“ в този процес — спестителите капиталисти, инвеститорите предприемачи и иноваторите, проводници на техническия и технологичния прогрес.

Безпрекословно убедителни са доводите срещу безсмислието и глупостта на широко разпространеното убеждение за несправедливостта на капитализма, лишил хората от достъп до блага, които природата щедро е осигурила за всички и на които всеки има право по рождение. Очевидно е, че именно тази убежденост стои в основата на нескончаемите „социално справедливи“ претенции, адресирани към обществото и държавата. Аналогични са нещата и при убеждението на отровените от антикапиталистическата пропаганда наемни работници, ругаещи „проклетите капиталисти, които отнемат плодовете на труда им“. Фон Мизес аргументирано доказва ролята и мястото на наемния труд, като той е само един от факторите за производство, при това не най-значимият.

Впечатляващо е разграничението между икономическата и културната основа на цивилизациите на Запада и Изтока и доводите за решаващата роля на идеята за индивидуална свобода, за свобода „срещу произволите на властта“. Категоричните и недипломатични изводи и преценки на фон Мизес със сигурност биха подразнили много лицемерни поддръжници на популярната теза за еднаквия принос на всички народи в общочовешката цивилизация и култура. Но истината е съвсем друга, макар и доста горчива — народите и нациите не са равни по своя цивилизационен принос и в това отношение превъзходството на страните от капиталистическия Запад е очевидно^[7].

Едва ли биха се харесали на „народофилите“, свикнали да проповядват максимата „народът не греша“, резките съждения на фон Мизес за ролята на завистта и злобата на невежото мнозинство, създаващи питателна среда за антикапиталистически настроения. За австрийския мислител обаче истината е над всичко. В този и само в този смисъл аристократът фон Мизес е „елитарен“.

И още нещо. Очевидно е, че изказът на автора не е само изказ на професионален икономист изследовател. Прави впечатление огромната култура на фон Мизес, стилът му на виенчанин, на истински духовен аристократ. Той говори като философ, историк, културолог, тънък познавач на изкуството, но и като проникателен социален психолог. Социалните и психологическите типажии, представени от него, оставят неизгладимо впечатление. Пред читателя се „изреждат“ разочаровани и озлобени интелектуалци, възмутени и завистливи „бели якички“, кокетиращи с леви идеи „братовчеди“, артисти и шоумени от Бродуей и Холивуд, мечтаещи за „статусния“ съветски „рай“, читатели на детективски истории с антибуржоазен привкус, „прогресивни“ социални писатели, свещеници, апелиращи за „справедливост“ към „онеправданите“ народи от Третия свят и всякакви други участници в антикапиталистическия „карнавал“^[8].

Независимо, че е написана в средата на миналото столетие, „Антикапиталистическото мислене“ е изключително актуална и сега, включително и в конкретния български културно-исторически и политически контекст. Това се определя от универсалното значение на разглежданите в нея проблеми. Най-вече от обстоятелството, че *войната срещу капитализма никога и никъде не е стихвала*. Или както подчертава Томас ди Лоренцо в книгата си „Как капитализмът спаси Америка“, посветена на Лудвиг фон Мизес: „Антикапитализмът е непрекъснат кръстоносен поход, такъв поход, който, когато успява, със сигурност води до унищожаване на работни места, на икономическа свобода и прави всички ни по-бедни“^[9].

В България войната срещу капитализма, срещу самата идея за автентичен, неосакатен от държавна намеса капитализъм, също никога не е преставала. Въпреки сгромолясването на социализма по ред културно-исторически и социални причини, по традиция българското общество е дълбоко отровено от етатизъм^[10], от суеверното преклонение пред „голямата“, раздаваща блага и привилегии държава, от озлобление и дори омраза към „печалбарството“, предприемачите „експлоататори“ и изобщо хората от бизнеса^[11]. Именно тези хора, които всъщност са основните „виновници“ за създаването на работни места, за създаването и натрупването на богатство, от което се ползват всички, са оплювани, обругавани и демонизирани като причина за бедността и мизерията.

Разбира се, разпространените сред широки кръгове в обществото антикапиталистически чувства и настроения са обясними в конкретните условия на прехода, при разпадането на утвърдени в продължение на няколко десетилетия начини на съществуване в едно затворено тоталитарно и в същото време дълбоко провинциално и „периферно“ в икономическо и културно отношение „статусно“ общество. Особено горчиви са тези настроения сред най-бедните слоеве, сред „губещите от прехода“, които смятат всяко забогатяване за „кражба от народа“. Основание за такива нагласи дават и грешките и провалите на българските държавни и общински администрации, включително лошите приватизационни практики, както и действията на съмнителни предприемачи. Разпространен е и полукриминален, а и откровено криминален бизнес, чиито представители дразнещо парадират с просташко-парвенюшки луксозни разходи.

За войната срещу капитализма „духовните отпадъци“ от социализма създават особено благоприятна среда. Съзнанието на голям брой хора, образовани в различни сфери на обществените науки, е претъпкано с марксоидни и лениноидни „антибуржоазни“ клишета и обяснителни схеми^[12].

Същевременно са доста влиятелни и медийно активни политиците популисти, „загрижени“ за „социалната справедливост“, „интелектуалците всезнайковци“, оплакващи „кризата в морала и в културата“, а всъщност простодушно-нахално желаещи за статусните си привилегии на „творци началници“ при социализма, псевдоикономистите политикани, обсебени от министеромания, журналистите „гурута“, учещи всички на ум и морал, вайкащите се сиромасомили и тути кванти „амбулантни търговци на идейки трета употреба“ (по израза на фон Хайек). Всички те усърдно обработват общественото мнение и го насъскват срещу „пазарния фундаментализъм“, „крайните либерални решения“, „дивашкия и варварски капитализъм“, „моралната и културна деградация на хората с пари“ и т.н. И тук шестват социални и психологически типажки, подобни на описаните в антикапиталистическия „карнавал“ на фон Мизес. Разбира се, нещата са оцветени с така характерните за нашите географски ширини битово-примитивни страсти и с разпространените в ред професионални и академични кръгове провинциална ограниченост, невежество и самодоволство. Всичко това създава

тягостното усещане за безнадеждна изостаналост и духовна посредственост.

И все пак много неща вдъхват оптимизъм. Класическият либерализъм празнува своите немалки победи и тук, в такова традиционно антилиберално общество като българското. Страната вече е част не само от една нова икономическа и културна общност — Европейския съюз, но и от един глобален, отговорен, непрекъснато променящ се свят, който предлага огромни възможности за енергичните, предприемчивите и любознателните. Никога досега в своята история българите не са разполагали с такава степен на индивидуална свобода.

В икономически план става въпрос за растящия частен сектор, за „свиващия“ се постепенно, макар и неохотно, „размер на държавата“, за високия и устойчив икономически растеж, за непрекъснато увеличаващите се спестявания и външни и вътрешни инвестиции, за невероятно успешния режим на паричен съвет (по-популярен като „валутен борд“), за разумната фискална политика, за снижаващите се данъци и малкия размер на публичния дълг и за ред други икономически постижения. Те са налице, независимо от факта, дали са резултат на външен натиск или на вътрешен импулс за целенасочена и осъзната пропазарна политика. Истинска ирония на историята е, че такава политика бяха принудени да осъществяват (под натиска на обстоятелствата) и партии, и правителства с откровено лява, социалистическа идеология. Точно това е парадоксално, но всъщност напълно убедително доказателство, че *именно политиката на доближаване към модела на laissez-faire капитализъм е причината за тези икономически достижения и че тази политика няма истинска разумна алтернатива*. Разбира се, всичко постигнато далеч не е достатъчно. Страната има нужда от още по-осъзната, последователна и настойчива *laissez-faire* икономическа политика, от още по-голяма икономическа свобода. И от още нещо, изключително важно — *държава, която да концентрира ограничените си ресурси върху най-значимата си задача — защита на правата на гражданите и осигуряването на върховенство на закона. Т.е. да бъде ефективен „доставчик“ на законност за всички, а не на привилегировани „благодеяния и статуси“.*

И сега, в описаната историческа за България гласът на виенския мъдрец — аристократът по рождение, който отрече привилегиите на своята каста в името на обществото на свободните хора, капитализма — звучи мощно, проникателно и невероятно актуално.

„Антикапиталистическото мислене“ е не само литературен шедьовър, но и ценен „помощник“ за всеки, който се интересува от философските и икономическите измерения на либерализма. Затова искрено се надявам, че настоящата книга е само началото на предстоящото запознаване на българската читателска публика с голямото и непреходно дело на Лудвиг фон Мизес.

[1] Според самия Мизес *laissez-faire* означава обикновеният човек да бъде оставен да избира и да действа, да не бъде принуждаван да се подчинява на диктатор. Този принцип не означава действие на бездушни механични сили, а свобода на хората да избират как да си сътрудничат в социалното разпределение на труда и да определят какво да произвеждат предприемачите. Обратният принцип, на планирането, означава правителството едностранно да избира и да налага своите решения чрез апарата за принуда и насилие. (The Quotable Mises, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, USA, p. 134). ↑

[2] Лудвиг фон Мизес, Либерализъм в класическата традиция. В: Либерализмът. Идеи за свободното общество. Нов български университет, София, 2007, с. 21–35, както и Лудвиг фон Мизес, Опит върху печалбата и загубата. Лекция пред годишната среща на общество „Мон Пелерин“ в Бювалун, Франция, 9–16 септември, 1951 г. — www.libertarium.net ↑

[3] По-младият брат на Лудвиг фон Мизес — Ричард, е също световноизвестен учен, с принос в статистиката, теорията на вероятностите, аеродинамиката, механиката на флуидите и преди всичко — в механиката на твърдите тела. — Бел.кор. ↑

[4] Част от основните произведения на Лудвиг фон Мизес, както и материали за него на английски и на немски език, са достъпни в електронна форма на сайта на института, носещ неговото име, със седалище в град Обърн, Алабама, САЩ — www.mises.org ↑

[5] Виж например студията на самия фон Мизес за историческата роля на Австрийската школа в икономическата теория („The Historical

Setting of the Austrian School of Economics“, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, USA, 1984). ↑

[6] Срв. Murray N. Rothbard, „Who is... Ludwig von Mises“ (www.mises.org) Ротбард подчертава значимото влияние на фон Мизес като теоретик и икономист не само върху фигури като нобеловия лауреат фон Хайек, върху Моргенщерн, Мачлъп, Робинс и ред други видни изследователи-икономисти, но и върху Жак Рюеф, главният икономически съветник на Шарл дьо Гол, както и върху Луиджи Финауди, президент на следвоенна Италия. Последните двама имат огромен принос за налагането на пропазарни и антиетатистки практики във Франция и Италия в следвоенните години. ↑

[7] В своето съдържателно и увлекателно изследване „Богатството и бедността на нациите“ харвардският професор Дейвид Ландес на основата на широк исторически материал обосновава същата теза за превъзходството на Запада, като подчертава значението в тази насока на институционалните и културните фактори. В опита си да обясни икономическото надмощие на Англия след Средновековието и особено през XVII и XVIII в. авторът очертава контурите на идеален модел на обществото, което се развива и забогатява. Такова общество гарантира правото на частна собственост и насърчава спестяванията и инвестициите, гарантира личната свобода срещу произволите на тиранията и частното „безредие“ (престъпност и корупция), налага спазването на договорите, създава стабилно и отговорно правителство, не непременно демократично, но ръководещо се от публично оповестени правила (т.е. управление на закона, а не на човека), и което правителство: 1) осигурява обезщетяване на справедливите претенции; 2) действа честно, като не позволява на икономическите „играчи“ да търсят привилегии вътре или вън от пазара и да печелят от благоволение или от статус и 3) е скромно, ефикасно и „неалчно“, като поддържа ниски данъци, има ниски по размер претенции върху натрупващия се обществен продукт и избягва привилегиите (David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, London, 2005, p. 217–218). ↑

[8] Фон Мизес например не крие презрението си към оскъдните икономически познания на Ленин и неговото болшевишко обкръжение и смята, че идеите им психологически изразяват „философията на пропнуруващия чиновник в пълния ѝ блясък“. ↑

[9] Thomas DiLorenzo, *How Capitalism Saved America*, Crown Forum, New York, 2004, p. 256 ↑

[10] Етатизъм — Политическо движение или доктрина, според която държавата трябва да се намесва директно, по повече или по-малко силов начин, в икономическия и социалния живот. Бел.кор. ↑

[11] Вж. фундаменталното изследване „Комуналният капитализъм“ на Румен Аврамов (София, 2007), което съдържа задълбочено обяснение на ред непрекъснато повтарящи се антипазарни „сюжети“ в българската икономическа история. ↑

[12] Колко от съвременните български икономисти, философи, юристи, социолози и журналисти знаят, например, за унищожителната критика и теоретичния разгром, на който е подложена трудовата теория на стойността на Маркс от Бьом-Баворк още в края на XIX в. ↑

УВОД

Замяната на предкапиталистическите методи на икономическо управление с капитализъм (*laissez-faire*) умножи числеността на населението и повиши по безпрецедентен начин средния жизнен стандарт. Една нация е толкова по-просперираща днес, колкото повече се е опитала да отстрани препятствията по пътя на духа на свободното предприемачество и частната инициатива. Народът на Съединените щати е по-благоденстващ от жителите на всички останали страни, защото неговото правителство много по-късно от останалите правителства в света е започнало да се ориентира към политика на възпрепятстване на бизнеса. Въпреки това множество хора и особено интелектуалци страстно ненавиждат капитализма. Според тях този противен начин на икономическа организация на обществото не е донесъл нищо друго, освен беди и мизерия. Хората някога били щастливи и благоденстващи в доброто старо време, предшестващо индустриалната революция. Сега при капитализма огромното мнозинство се състои от гладуващи бедняци, които са безмилостно експлоатирани от сурови индивидуалисти. За тези негодници нищо друго не е от значение, освен техните парични интереси. Те не произвеждат блага и наистина полезни неща, а само онова, което би им осигурило най-високата печалба. Те отравят телата с алкохолни напитки и тютюн, а душите и разума с таблоиди, сладострастни книжки и тъпи филмчета. „Идеологическата надстройка“ на капитализма е литературата на упадъка и деградацията, пародийното шоу и изкуството на стриптийза, холивудските филми и детективските истории.

Предубежденията и тесногърдието на общественото мнение се проявяват най-ясно във факта, че прикачват епитета „капиталистически“ изключително към неща, които са отвратителни, и никога към онова, което се радва на всеобщо одобрение. Как е възможно нещо добро да произлиза от капитализма!

Това, което е ценно, е било произведено въпреки капитализма, но лошите неща са тумори на капитализма.

Задачата на настоящото есе е да анализира тези антикапиталистически предубеждения и да разкрие корените им и последиците от тях.

СОЦИАЛНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА КАПИТАЛИЗМА И ПСИХОЛОГИЧЕСКИТЕ ПРИЧИНИ ЗА НЕГОВОТО ОЧЕРНЯНЕ

1. ВЪРХОВНИЯТ ГОСПОДАР — ПОТРЕБИТЕЛЯТ

Характерна черта на модерния капитализъм е масовото производство на блага, които са предназначени за консумация от страна на масите. Резултатът от това е тенденция към постоянно подобряване на средния жизнен стандарт, прогресивното обогатяване на мнозинството. Капитализмът депролетаризира „обикновения човек“ и го издига до положението на „буржоа“.

На пазара на капиталистическото общество обикновеният човек е върховният господар — потребител, който като купува или като се въздържа да купува, в крайна сметка определя какво трябва да бъде произведено и в какво количество и качество. Тези магазини и заводи, които задоволяват изключително или предимно желанията на по-богатите граждани за изтънчени луксозни стоки, играят просто подчинена роля в икономическата среда на пазарната икономика. Те никога не добиват размерите на големия бизнес. Големият бизнес винаги обслужва пряко или косвено масите.

Радикалната социална промяна, предизвикана от индустриалната революция, е издигането на мнозинството. Низшите слоеве, които във всички предишни исторически епохи са образували тълпите от роби и крепостници, от бедняци и просяци, са се превърнали в купувачата публика, в чиято угода бизнесмените предлагат своята продукция. Те са клиентите, които „винаги имат право“, патроните, притежаващи силата да превръщат бедните доставчици в богаташи и богатите доставчици в бедняци.

В тъканта на пазарната икономика, която не е саботирана от всезнайковщината на правителствата и политиците, не съществуват големци и първенци, които държат населението в подчинение, събират данъци и налози и празнуват разточително, докато нисшестоящите трябва да се задоволяват с остатъците. Системата на печалбата създава благоденствие за онези, които успяват да задоволят желанията на хората по най-добрия и най-евтиния начин. Богатство може да се натрупа само като се обслужат консуматорите. Капиталистите губят средствата незабавно, след като не успеят да ги инвестират в онези

направления за бизнес, чрез които биха задоволили исканията на публиката. Във всекидневно повтарящ се плебисцит, в който всяка стотинка дава правото на глас, потребителите определят кой трябва да притежава и да управлява заводите, магазините и фермите. Контролът върху материалните средства за производство е социална функция, подчинена на потвърждаването или на отхвърлянето от страна на господарите-потребители.

Това именно е същността на модерната концепция за свободата. Всеки възрастен човек е свободен да изгради живота си съобразно своите собствени планове. Той не е принуден да живее според изискванията на някаква планираща власт, която налага своя уникален план чрез полицията, т.е. социалния апарат за принуда и насилие. Това, което ограничава индивидуалната свобода, е не насилието от страна на други хора или пък заплахата от насилие, а психологическата структура на тялото му и неизбежната, създадена от природата, оскъдица от фактори за производство. Очевидно е, че възможностите на човека да определи съдбата си не могат никога да надхвърлят границите, които са прокарани от онова, което наричаме природни закони.

Установяването на тези факти не е равно на определянето на индивидуалната свобода от гледна точка на някакви абсолютни стандарти или метафизични понятия. То не изразява никаква оценка на модните доктрини на привържениците на тоталитаризма, било то „десни“ или „леви“. То не се занимава с техните твърдения, че масите са твърде глупави и невежи, за да знаят какво би служило на техните „истински“ нужди и интереси, и че имат нужда от пазител — правителството, за да не би да си навредят. Нито пък навлиза в проучване на мненията, че съществуват свръхчовеци за дължността на подобни пазители.

2. НАТИСКЪТ ЗА ИКОНОМИЧЕСКО ПОДОБРЕНИЕ

При капитализма обикновеният човек се радва на удобства, които в отминалите времена са били непознати и поради това и недостъпни, дори за най-богатите хора. Но, разбира се, тези моторни превозни средства, телевизионни апарати и хладилници не правят човека щастлив. В момента, в който ги получава, той може би се чувства по-щастлив, отколкото е бил преди това. Веднага обаче щом част от желанията му са задоволени, се появяват нови. Такава е човешката природа.

Малцина американци са напълно наясно с факта, че страната им се радва на най-високия жизнен стандарт и че начинът на живот на средния американец изглежда приказен и недостижим за огромното мнозинство от хората, които живеят в некапиталистическите страни. Много хора омаловажават това, което имат, и евентуално биха придобили, и жадуват онези неща, които са им недостъпни. Би било безполезно да се оплаква този неутолим апетит за все повече и повече блага. Тази жажда е именно импулсът, който води човека по пътя на икономическото подобрене. Да се задоволяваш с онова, което вече притежаваш или би могъл да получиш лесно, и да се въздържаши апатично от всякакви опити, за да подобриш материалните си условия на живот, не е добродетел. Подобно отношение е по-скоро животинско поведение, а не поведение на разумно човешко същество. Най-характерната черта на човека е, че той никога не престава в усилията си за подобряване на благосъстоянието си чрез целенасочена дейност.

Но тези усилия трябва да бъдат подходящи за целта. Те трябва да са в състояние да осигурят ефекта, към който са насочени. Онова, което е сбъркано при повечето от нашите съвременници, не е, че те страстно желаят по-богат избор на разнообразни блага, а че избират неподходящи начини за постигането им. Те са подвеждани от фалшиви идеологии. Подкрепят политики, които са противоположни на техните правилно разбрани жизнени интереси. Твърде ограничени, за да видят неизбежните дългосрочни последици от поведението си, те намират удоволствие в отминаващите краткосрочни ефекти. Подкрепят мерки,

които са насочени в крайна сметка към общото обедняване, към разпадане на социалното сътрудничество в рамките на принципите на общественото разделение на труда и към връщане на варварството.

Има само едно налично средство за подобряване на материалните условия на човечеството: ускоряването на нарастването на натрупвания капитал спрямо нарастването на населението. Колкото по-голямо количество капитал се инвестира на базата на един работещ, толкова повече и по-добри стоки могат да бъдат произведени и потребени. Именно това е произвеждал и произвежда ежедневно капитализмът, тази толкова ненавистна за мнозина система за печалба. И въпреки това повечето съвременни правителства и политически партии се стремят да я унищожат.

Но защо всички те ненавиждат капитализма? Защо докато се наслаждават на благосъстоянието, което им осигурява капитализмът, отправят копнеещи погледи към „доброто старо време“ от миналото и към мизерните условия на съвременните руски работници?

3. СТАТУСНОТО ОБЩЕСТВО И КАПИТАЛИЗМЪТ

Преди да отговорим на този въпрос е нужно да изясним по-добре различията между капитализма и статусното общество.

Обичайно е да уподобяваме предприемачите и капиталистите от пазарната икономика с аристократите от дадено статусно общество. Базата за сравнение е относителното богатство на двете групи, сравнено с относително ограничените условия за живот на останалата част от съвременниците им. Като се опираме на тази прилика обаче, пропускаме да разберем фундаменталната разлика между аристократичните богаташи и „буржоата“ или богаташите-капиталисти.

Богатството на един аристократ не е пазарен феномен; то не произхожда от снабдяването на потребителите и не може да бъде отнето или дори засегнато от каквото и да било действие от страна на обществеността. То произхожда от завоевания или от щедрост от страна на завоевател. Може да приключи чрез отнемане от страна на дарителя или чрез насилствено заграбване от страна на друг завоевател, или пък може да бъде разпиляно, ако собственикът живее разточително. Феодалът не служи на потребителите и е неуязвим срещу негодуванието на населението.

Предприемачите и капиталистите дължат богатството си на народа, който покровителства техния бизнес. Те го губят неизбежно, когато други хора ги изместват чрез по-добро или по-евтино обслужване на потребителите.

Този текст няма за задача да опише историческите условия, които са допринесли за институциите на кастата и статуса, за разпределянето на хората в наследствени групи с различни рангове, права, претенции и правно осветени привилегии или ограничения. Онова, което е единствено важно за нас, е фактът, че запазването на тези феодални институции е било несъвместимо със системата на капитализма. Тяхната отмяна и установяването на принципа за равенството пред закона премахва бариерите, които са пречили на човечеството да се наслаждава на всички тези блага, които системата

на частната собственост на средствата за производство и частното предприемачество правят възможни.

В общество, основано на ранг, статус или каста, положението на индивида в живота е строго определено. Той е роден с определено положение и позицията му в обществото е стриктно очертана от законите и обичаите, които гарантират на всеки член според ранга му определени привилегии и задължения или ограничения. Извънредно добър или извънредно лош късмет би могъл в някои редки случаи да повиши индивида в по-висок ранг или да го понижи в по-низша позиция. Но като правило условията на индивидуалните членове на определен ред или ранг биха могли да се подобрят или влошат само при промяна в условията за цялата общност. Индивидът първоначално не е гражданин от дадена нация, той е член на съсловие (*Stand, état*) и само като такъв е косвено интегриран в тялото на неговата нация. При контакт със сънародник, принадлежащ към друг ранг, той не чувства никаква общност. Възприема само пропастта, която го разделя от статуса на другия човек. Това различие е било отразено в езика и облеклото. По време на „стария режим“ (*ancien régime*) европейските аристократи говорили предимно на френски. Третото съсловие използвало родния си език, а пък низшите слоеве на градското население и селяните се придържали към местните диалекти, жаргони и арго, които често били неразбираеми за образованите. Различните рангове се обличали различно. Никой не би сгрешил ранга на един чужденец, когато би срещнал някъде. Основната критика, отправяна срещу принципа на равенството от страна на апологетите на „доброто старо време“ е, че той е отменил привилегиите по ранг и достойнство. Според тях той е „атомизирал“ обществото, разложил е „органичните“ му вътрешни деления в „аморфна“ маса. „Твърде много“ сега са начело и техният груб материализъм е заменил благородните норми на отминалите времена. Парицата е царица. Твърде незначителни хора се радват на богатство и изобилие, докато достойни и заслужили люде остават с празни ръце.

Тази критика мълчаливо внушава, че при „стария режим“ аристократите са се отличавали по доблестта си и че те са заслужили ранга и приходите си поради моралното си и културно превъзходство. Изключително важно е обаче да се разобличи тази басня. Без да изказва каквато и да било оценка, историкът не може да не подчертае

факта, че висшата аристокрация в основните европейски страни е потомство на онези войници, царедворци и куртизанки, които по време на религиозните и конституционните борби на XVI и XVII в. са застанали благоразумно на страната на крайните победители в съответните им страни.

Но докато консервативните и „прогресивните“ врагове на капитализма се разминават по отношение на оценката на старите стандарти, те са напълно единодушни при осъждането на стандартите на капиталистическото общество. Според тях богатство и престиж получават не онези от техните сънародници, които го заслужават, а несериозни и недостойни хора. Двете групи претендират, че тяхната цел е замяната с по-честни методи за „разпределение“ на открито нечестните методи, които преобладават при *laissez-faire* капитализма.

Никой никога не е твърдял, че по времето на свободния капитализъм заработват най-добре онези, които от гледна точка на вечните ценностни норми трябва да бъдат предпочетени. Това, което донася капиталистическата пазарна демокрация, е прекратяване на награждаването на хората съобразно техните „истински“ заслуги, придобитата по рождение стойност и моралното превъзходство. Това, което прави един човек повече или по-малко проспериращ, е не преценката на неговия принос от гледна точка на някакъв „абсолютен“ принцип на справедливостта, но оценката от страна на неговите съвременници, прилагащи изключително мярката на техните собствени лични желания, стремежи и цели. Точно това именно означава демократичната система на пазара. Потребителите са на върха, т.е. те са господарите. Те искат да бъдат задоволени.

Милиони хора обичат да пият „Пинкапинка“, напитка, произвеждана от световната „Пинкапинка Къмпани“. Милиони обичат детективските истории, филмите за мистерии, жълтите вестници, боевете с бикове, бокса, уискито, цигарите, дъвката. Милиони гласуват за правителства, стремящи се да се въоръжават и да разпалват войни. Така предприемачите, осигуряващи по най-добрия и най-евтиния начин всичко онова, което служи за задоволяване на тези потребности, успяват да забогатеят. Това, което има значение в рамките на пазарната икономика, не са академичните ценностни съждения, а преценката, реално показана от хората чрез купуване или некупуване.

На мърморкото, който се оплаква от нечестната пазарна система, може да бъде даден само един съвет. Ако искаш да забогатееш, опитай се да удовлетвориш обществото, като му предложиш нещо, което е по-евтино или ще му се хареса повече. Опитай се да изместиш „Пинкапинка“, като приготвиш друго питие. Равенството пред закона ти дава правото да предизвикаш всеки милионер. На пазар, който не е саботиран от наложени от правителството ограничения, е изключително твой пропускът, че не можеш да отстраниш краля на шоколадите, филмовата звезда и шампиона по бокс.

Но ако пред богатствата, които би натрупал чрез участие в търговията с дрехи или в професионалния бокс, предпочиташ удовлетворението, което би получил от писане на поезия или философия, свободен си да постъпиш по този начин. Тогава, разбира се, няма да направиш толкова пари, колкото онези, които служат на мнозинството. Защото такъв е законът на икономическата демокрация на пазара. Тези, които задоволяват потребностите на по-малък брой хора, просто събират по-малко гласове-долари, отколкото онези, които задоволяват потребностите на повече хора. При правенето на пари филмовата звезда превъзхожда философа, а производителите на „Пинкапинка“ надминават композитора на симфонии.

Важно е да се разбере, че способността да се състезаваме за наградите, които обществото трябва да разпредели, е социална институция. Тя не може да отстрани или да премахне вродените недъзи, с които природата е оцетила много хора. Тя не може да промени факта, че мнозина са родени болни или са станали инвалиди в по-късен етап на живота си. Биологичните възможности на човека строго ограничават полето, в което той може да служи. Класата на онези, които могат да мислят самостоятелно, е отделена с непреодолима бездна от класата на онези, които не могат.

4. ВЪЗМУЩЕНИЕТО НА РАЗОЧАРОВАНАТА АМБИЦИЯ

Сега ще се опитаме да разберем защо хората мразят капитализма.

В общество, основано на кастата и статуса, индивидът може да припише лошата си съдба на условия, които са извън неговия контрол. Той е роб, защото свръхестествените сили, които предопределят всичко случващо се, са определили ранга му. Това не е негово дело и няма причина да се срамува от принизеното си положение. Съпругата му не вижда нищо нередно в позицията му. Ако тя би му казала: „Защо не си херцог? Ако ти бе херцог, аз щях да съм херцогиня.“, то той би отвърнал: „Ако бях роден като син на херцог, не бих се оженил за теб, една робиня, а за дъщерята на някой друг херцог; това, че ти не си херцогиня, си е лично твоя грешка; защо не си била по-умна при избора на родителите си?“

Съвсем различно е при капитализма. Тук положението на всеки един в живота зависи от неговите постъпки. Всеки, чиито амбиции не са били напълно удовлетворени, знае много добре, че е пропуснал шансове, които е опитвал и се е провалил пред околните. Ако съпругата му го укори: „Защо печелиш само по 80 долара на седмица? Ако беше толкова умен като твоя някогашен приятел Пол, щеше да си началник и аз щях да живея по-добре“, то той ще осъзнае своята малоценност и ще се почувства унижен.

Основното, което се говори за суровите условия на капитализма, се корени във факта, че той се отнася към всеки според приноса му към благоденствието на съвременниците му. Властването на принципа, *всекиму според постиженията*, не дава никакво извинение за лични пропуски. Всеки знае отлично, че има хора като него, които са успели там, където той се е провалил. Всеки знае, че мнозина от онези, на които завижда, са хора, издигнали се сами, стартирали от същата позиция, от която е започнал и той. И още по-лошо, той знае, че всички останали знаят същото. Чете в очите на съпругата си и на децата си мълчалив укор: „Защо не си по-умен?“. Вижда как хората се

възхищават на онези, които са били по-успешни от него и наблюдават с презрение или със съжаление неговия провал.

Това, което кара мнозина да се чувстват нещастни при капитализма, е фактът, че капитализмът дава всекиму възможността да постигне най-желаните позиции, които, разбира се, могат да бъдат да бъдат постигнати само от малцина.

Това, което даден човек е постигнал за себе си, най-често е частица от онова, което амбицията му го е подтикнувала да спечели.

Пред очите му винаги са хората, които са успели там, където той се е провалил.

Налице са хора, които са го надминали и срещу които храни в подсъзнанието си комплекси за малоценност. Такова е отношението на скитника към човека с постоянна работа, на работника срещу майстора, на изпълнителния директор към вицепрезидента, на вицепрезидента към президента на компанията, на човека, който струва 300 000 долара към милионера и т.н. Самочувствието и моралното равновесие на всеки един са подкопани от гледката на онези, които са дали доказателства за по-големи възможности и способности. Всеки е наясно със собственото си поражение и недостатъци.

Дългата редица от немски автори, които радикално отхвърлят „западните“ идеи на Просвещението и социалната философия на рационализма, утилитаризма и *laissez-faire*, както и политиките, издигнати от тези интелектуални кръгове, започва с Юстус Мьозер. Едно от нововъведенията, които предизвикват гнева на Мьозер, е искането повишението на офицерите в армията и на чиновниците да зависи от личните заслуги и способности, а не от задължителния произход и благородническа кръв, от възрастта и от продължителността на службата. Живот в общество, в което успехът зависи изключително от личните заслуги, би бил, според Мьозер, просто нетърпим. Човешката природа е такава, че всеки би се постарал да преувеличи собствената си цена и заслуги. Ако положението на един човек в живота е обусловено от фактори, различни от „вътрешната“ му изключителност, то онези, които се намират на дъното на социалната стълбица, биха приели такъв резултат и като знаят собствената си цена, все пак ще запазят достойнството и самоуважението си. Но би било различно, ако само заслугите имат

значение. Тогава неуспелите ще се чувстват обидени и унижени. Ще се появят като резултат омраза и неприязън срещу всички, които са ги надминали^[1].

Ценово-пазарната система на капитализма е такова общество, в което заслугите и постиженията определят успеха или провала на даден човек. Каквото и да си мислим за нагласата на Мьозер срещу принципа на заслугите, трябва да признаем, че е бил прав при описанието на едно от психологическите последствия от него. Той е бил прав в описанието на чувствата на онези, които са опитали и не са успели.

За да се утеши и да възстанови самочувствието си, човек търси изкупителна жертва. Той се опитва да убеди себе си, че се е провалил не по своя вина. Той е поне толкова добър, ефективен и изобретателен, колкото и онези, които го засенчват. Но за съжаление този наш нечестив социален ред не награждава най-заслужилите хора, а коронясва безчестния, безскрупулния негодник, мошеника, експлоататора, „грубия индивидуалист“. Това, което го е провалило, е неговата честност. Той е бил твърде почтен, за да си служи с елементарните трикове, на които неговите преуспели противници дължат възхода си. При създадените от капитализма условия човек е принуден да избира между доблест и бедност, от една страна, и порок и богатство, от друга. Той, слава Богу, е избрал първата възможност и е отхвърлил втората.

Това търсене на изкупителна жертва е отношение на хора, които живеят при социален ред, който третира всекиго съобразно неговия принос към благоденствието на околните и където всеки е господар на съдбата си. В такова общество всеки член, чиито амбиции не са били напълно задоволени, негодува срещу благосъстоянието на онези, които са се справили по-добре. Глупаците изразяват тези чувства чрез клевети и хули. По-изтънчените не се отдават на персонални злословия. Те сублимират омразата си във философия, философията на антикапитализма, за да заглушат вътрешния глас, който им казва, че техният провал си е изцяло тяхна грешка. Фанатизмът им при критиката на капитализма е именно в резултат на обстоятелството, че те всъщност се борят със собственото си убеждение за погрешността на тази критика.

Страданието от попарените амбиции е присъщо на хора, които живеят в общество на равенство пред закона. То не е предизвикано от равенството пред закона, а от факта, че в обществото на равенство пред закона неравенството на хората с оглед на интелектуалните способности, силата на волята и реализацията става видимо. Бездната между това, което даден човек представлява и постига, и онова, което той мисли за собствените си възможности и постижения, се разкрива безмилостно. Мечтите за „справедлив“ свят, който би го третираше съобразно „реалната му стойност“, са убежище за всички, заразени от липсата на самопреценка.

[1] Мьозер, Не бива да има повишение по заслуги, първо издание 1772 (Justus Moser's *Sammtliche Werke*, ed. B. R. Abeken, Berlin, 1842, Vol. II, pp. 187–191). ↑

5. НЕГОДУВАНИЕТО НА ИНТЕЛЕКТУАЛЦИТЕ

Обикновеният човек като правило няма възможност да общува с хора, които са успели повече от него. Той се движи в средата на други обикновени хора. Никога не среща шефа си в социалния смисъл. Никога не научава от собствен опит колко е различен от него един предприемач или изпълнителен директор с оглед на всички онези способности и умения, които са нужни за успешно обслужване на потребителите. Завистта му и породеното от нея негодувание не са насочени срещу някакво същество от плът и кръв, а срещу бледи абстракции от типа на „мениджмънта“, „капитала“, „Уолстрийт“. Не бихме могли да се отвращаваме от такава смътна сянка със същото горчиво чувство, което бихме затаили срещу някое човешко същество, което срещахме всекидневно.

Различна е ситуацията при хора, водени от специални професионални изисквания или пък семейни връзки до личен контакт с носителите на наградите, които според тяхното убеждение, по право е трябвало да бъдат получени от тях. При тях чувството на попарените амбиции става особено тровещо, защото те овеществяват омразата си към конкретни живи същества. Мразят капитализма, защото той е предоставил на друг човек позиция, която самите те биха искали да имат.

Такъв е случаят с онези хора, които обикновено са наричани интелектуалци. Да вземем например лекарите. Ежедневната рутина и опит дават възможност на всеки лекар да осъзнае, че съществува йерархия, в която всички медици са подредени съобразно техните заслуги и постижения. Онези, които са по-известни от него, чиито методи и иновации трябва да изучава и практикува, за да бъде в крак с времето, са били негови колеги в медицинския факултет, те са работили заедно с него като стажант-лекари, заедно с него посещават сбирките на медицинските асоциации. Той се среща с тях край леглата на пациентите, а също и на светски сбирки. Някои от тях са негови лични приятели или свързани с него, всички се държат крайно любезно и се обръщат към него със „скъпи колега“. Но те го

надвишават твърде много по отношение на общественото уважение, често и по размера на доходите си. Надминали са го и сега принадлежат към друга класа хора. Когато ги сравни със себе си, той се чувства унижен. Но трябва да се контролира внимателно, да не би някой друг да усети неговото негодувание и завист. Дори най-малкият знак за подобни чувства би бил възприет като изключително лошо поведение и би го сринал в очите на околните. Трябва да преглътне своето унижение и да насочи гнева си към някоя заместваща цел. Той обвинява икономическата организация на обществото, нечестивата система на капитализма. Ако не беше този нечестен режим, неговите способности и таланти, усърдието му и неговите постижения биха му донесли заслужена награда, достойна за тях.

Подобно е положението и с мнозина адвокати и учители, художници и артисти, писатели и журналисти, архитекти и научни работници, инженери и химици. Те също така се чувстват разочаровани, защото са раздразнени от възхода на по-успешните си колеги, техни някогашни съученици и приятели. Негодуванието им се засилва от точно същите онези кодекси на професионалното поведение и етика, които хвърлят воала на другарството и колегиалността върху реалността на конкуренцията.

За да се разбере ненавистта на интелектуалеца към капитализма, трябва да осъзнаем, че в неговото съзнание тази система е въплътена в определен брой от равнопоставени лица, срещу чийто успех негодува и които обвинява за своето разочарование по отношение на собствените си твърде високи амбиции. Страстната му неприязън към капитализма е просто прикритие за омразата му към някои успели „колеги“.

6. АНТИКАПИТАЛИСТИЧЕСКАТА ПРЕДУБЕДЕНОСТ НА АМЕРИКАНСКИТЕ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ

Антикапиталистическата предубеденост на интелектуалците е феномен, който не е ограничен само до една или няколко страни. Но тя е доста по-разпространена и по-горчива в Съединените щати, отколкото в европейските страни. За да се обясни този по-скоро учудващ факт, трябва да се види какво означава „обществото“ или на френски език *le monde*.

В Европа обществото включва всички хора, които са прочути в дадена област. Държавници и парламентарни лидери, високопоставени чиновници, издатели и редактори на основните вестници и списания, прочути писатели, учени, художници, актьори, музиканти, инженери, прависти и лекари, заедно с известните бизнесмени и издънки на аристократични и патрициански фамилии формират онова, което се смята за висше общество. Те контактуват помежду си на светски вечери и чайове, благотворителни балове и аукциони, на премиери и вернисажи, посещават едни и същи ресторанти, хотели и курорти. Когато се срещат, те си доставят удоволствие с разговори на интелектуални теми, начин на социално общуване, за пръв път появил се в Италия през Ренесанса, усъвършенстван в парижките салони и по-късно имитиран от „обществото“ на всички големи градове в Западна и Централна Европа. Нови идеи и идеологии намират отзвук на тези социални сбирки, преди да повлияят върху по-широки кръгове. Човек не може да се занимава с историята на изящните изкуства и литературата през XIX в., без да анализира ролята, която е играло „обществото“ за окуражаване или обезкуражаване на техните „главни герои“.

Достъпът до европейското общество е открит за всеки, който се е отличил в каквато и да било сфера. Той би могъл да е по-лесен за хора с благородно потекло и голямо богатство, отколкото за обикновени хора със скромни приходи. Но нито богатствата, нито титлите могат да дадат на такъв тип участници ранга и престижа, които са награда за големи лични постижения. Звездите на парижките салони не са

милионерите, а членовете на Académie française. Интелектуалците преобладават, а останалите симулират поне жив интерес към интелектуалните проблеми.

Обществото в този смисъл е чуждо на американския начин на живот. Това, което се нарича „общество“ в Съединените щати, се състои почти изключително от най-богатите семейства. Има съвсем малък социален контакт между преуспелите бизнесмени и прочутите национални автори, художници и учени. Тези, които са записани в Социалния регистър, не се срещат в социалния смисъл с онези, които формират общественото мнение и предтечите на идеи, които ще определят бъдещето на нацията. Повечето от „хората от висшето общество“ не се интересуват от книги и идеи. Когато се срещат и не играят карти, те клюкарстват за разни личности и говорят много повече за спорт, отколкото на културни теми. Но дори онези, които са склонни да четат, смятат писателите, учените и художниците за хора, с които не биха искали да се свържат. Една почти непреодолима бездна разделя „обществото“ от интелектуалците.

Възникването на тази ситуация би могло да се обясни исторически. Но такова едно обяснение не променя фактите. Нито пък може да отстрани или да облекчи негодуванието, с което интелектуалците реагират на презрението, с което са третирани от членовете на „обществото“. Американските писатели или учени са склонни да смятат богатия бизнесмен за варварин, за човек, изцяло насочен към изкарването на пари. Професорът презира своите възпитаници, които се интересуват повече от футболния отбор на университета, отколкото от научните му постижения. Той се чувства обиден, когато разбере, че треньорът получава по-висока заплата, отколкото един прочут професор по философия. Хората, чиито проучвания са довели до появата на нови начини за производство, мразят бизнесмените, които просто се интересуват от паричното съответствие на техните изследвания. Твърде показателно е, че толкова голям брой американски изследователи физици симпатизират на социализма или комунизма. Тъй като не разбират от икономика и осъзнават, че и университетските преподаватели по икономика също са против онова, което пренебрежително наричат печалбарство, не може и да се очаква друго отношение от тяхна страна.

Ако една група хора се изолира от останалата част от нацията, особено от интелектуалните ѝ лидери, по начина, по който го прави американският „социален елит“, то той неизбежно става мишена на по-скоро враждебна критика от страна на онези, които държи извън своя собствен кръг. Самоизолацията, практикувана от американските богаташи, ги е превърнала по някакъв начин в парии. Те биха могли да се изпълват със суетна гордост от своята изключителност. Но това, което пропускат да видят, е, че избраната от самите тях сегрегация ги изолира и разпалва омраза, която създава у интелектуалците нагласа към антикапиталистически политики.

7. НЕГОДУВАНИЕТО НА РАБОТНИЦИТЕ „БЕЛИ ЯКИЧКИ“

Покрай обстоятелството, че е засегнат от всеобщата омраза към капитализма, „бялата якичка“^[1] работи при две особени несгоди, които са специфични за категорията му.

Като седи зад бюро и нанася думи и цифри върху хартията, той е склонен да надценява значението на работата си. Подобно на шефа си пише и чете онова, което други хора са нанесли върху хартията и говори пряко или по телефона с други хора. Изпълнен със самонадеяност, той си представя себе си като част от управляващия елит на предприятието и сравнява задачите си с тези на шефа си. Като „умствен работник“, той гледа отвисоко и арогантно на физическия работник, чиито ръце са загрубели и замърсени. Това, което го вбесява, е, че мнозина от тези физически работници получават повече от него и са по-уважавани. Какъв срам, мисли си той, че капитализмът не цени неговата „интелектуална“ дейност според „истинската“ ѝ стойност и ухажва елементарната робия на „необразованите“.

Като храни такива атавистични идеи за значението на работата в офиса и физическата работа, „бялата якичка“ си затваря очите за реалистичната оценка на ситуацията. Той не вижда, че неговата собствена чиновническа дейност се състои от изпълнението на рутинни задачи, които не изискват нищо повече от елементарно обучение, докато „ръцете“, на които той завижда, са изкусни механици и техници, които знаят как да се оправят със сложните машини и апарати на съвременната индустрия. Именно тази напълно объркана представа разкрива чиновническото неразбиране и липса на разумна преценка за реалното състояние на нещата.

От друга страна, чиновникът, както всички професионалисти, е тормозен от ежедневния контакт с хора, които са успели повече от него. Той вижда част от колегите си, започнали от същото ниво заедно с него, да правят кариера в йерархията на офиса, докато той си остава на дъното. До вчера Пол бе на същото ниво като него. Днес Пол има по-важни и по-добре платени задължения. А, мисли си той, Пол във

всяко едно отношение стои по-долу от него. Разбира се, заключава той, Пол дължи напредъка си на онези основни трикове и умения, способни да придвижат нечия кариера само при тази несправедлива капиталистическа система, която всички книги и вестници, всички учени и политици разобличават като корен на всички беди и нещастия.

Класическият израз на саомнението на чиновниците и на тяхната странна вяра, че собствената им второстепенна професия е част от предприемаческата дейност и е сродна с работата на шефовете им, може да се открие в Лениновото описание на „контрола на производството и разпределението“, представено в най-популярния му труд. Самият Ленин и повечето от неговите съратници конспиратори никога не са учили нещо за начина на действие на пазарната икономика и никога не са искали да го научат. Всичко, което са знаели за капитализма, е това, че Маркс го е описал като най-голямото зло. Те са били професионални революционери. Единствените източници на техните доходи са били партийните фондове, захранвани от доброволни и още по-често от недоброволно изтръгнати вноски и плащания и от насилствени „експроприации“. Но преди 1917 г. като изгнаници в Западна и Централна Европа, някои от другарите понякога са заемали второстепенни рутинни длъжности в бизнес фирми. Това е бил техният опит — опитът на чиновници, които трябва да попълват формуляри и бланки, да преписват писма, да нанасят цифри в книги и да подреждат книжа, което пък снабдява Ленин с цялата информация за предприемаческата дейност.

Ленин правилно разграничава работата на предприемачите, от една страна, и тази на „научно образования екип от инженери, агрономи и т.н.“, от друга. Тези експерти и технолози са предимно изпълнители на нареждания. Те се подчиняват при капитализма на капиталистите, а при социализма — на „въоръжените работници“. Функцията на капиталистите и на предприемачите е различна, според Ленин тя е „контрол над производството и разпределението, на труда и произведеното“. Сега задачата на предприемачите и капиталистите е определянето на целите, за които трябва да бъдат употребени факторите за производство, за да обслужват по най-добрия начин желанията на потребителите, т.е. да определят какво трябва да се произведе, в какво количество и от какво качество. Но това не е значението, което Ленин свързва с термина „контрол“. Като марксист

той не е осъзнавал проблемите, които уредбата на производствената дейност ще срещне при всяка една въобразена система на социална организация; неизбежната оскъдица на фактори за производство, несигурността на бъдещите условия, за които трябва да се погрижи производството, и нуждата от избор сред озадачаващото множество от технологични методи, подходящи за постигане на целите, след като вече са набелязани онези, които минимално пречат за постигането на други цели, т.е. онези, при които производствените разходи са най-ниски. Дори и намек относно тези въпроси не може да се намери в писанията на Маркс и Енгелс. Всичко, научено от Ленин за бизнеса от разказите на неговите другари, които понякога работели в бизнес офиси, е това, че той изисква много бумащина, записване и пресмятане. Така заявява, че „счетоводството и контролът“ са основните неща, които са нужни за организиране и правилно функциониране на обществото. Но „счетоводството и контролът“, продължава той, вече са били опростени от капитализма до краен предел, тъй като са се превърнали в извънредно прости операции за наблюдение, записване и издаване на бележки, което е по силите на всеки един, който може да чете и пише и познава първите четири правила на аритметиката.

Тук виждаме философията на прощурения чиновник в пълния ѝ блясък^[2].

[1] *Бели якички* (white-collar) в Западна Европа, Северна Америка и други части на света са наричани работещите в офиси — чиновници и административни служители. Заетите с ръчен и тежък физически труд са известни като *сини якички* (blue-collar), а работещите в сферата на търговията, услугите и забавленията са *розови якички* (pink collar). Въвеждането на понятието *бяла якичка* се приписва на писателя Ъптън Синклер. — Бел.кор. ↑

[2] Вж. Ленин, *Държавата и революцията* (Малка Ленинова библиотека, № 14, публикувана от Интернешънъл Пъблишърс, Ню Йорк), с. 83–84. ↑

8. НЕГОДУВАНИЕТО НА „БРАТОВЧЕДИТЕ“

На пазар, който не е засегнат от намесата на външни сили, процесът, който води до прехвърлянето на контрола над факторите за производство в ръцете на най-ефективните хора, никога не спира. Веднага щом даден човек или фирма започне да губи темпо в усилията да посрещне по най-добрия начин най-спешното от все още недобре задоволените нужди на потребителите, започва прахосването на богатство, натрупано от предишни успехи в подобни начинания. Често това разпиляване на богатството започва още приживе на бизнесмена, когато неговото „умение да се държи над водата“, енергия и находчивост отслабват поради възраст, умора, болест и възможностите му да приспособява воденето на делата си към непрекъснатото променящата се пазарна структура изчезват. Много по-често обаче ленивостта на неговите наследници е тази, която пропилява наследството. Ако тъпите и мързеливи потомци не потънат обратно в неизвестността и въпреки некадърността си останат паралии, те дължат просперитета си на институции и политически мерки, които са били наложени от антикапиталистически тенденции. Напускат пазара, където няма друг начин да запазят придобитото богатство, освен да го придобиват отново всеки ден в сурова конкуренция с всеки, с вече съществуващи фирми и също с новопоявили се „започващи от нищото“. Като купуват държавни облигации, те се крият под крилото на правителството, което им обещава да ги брани от опасностите на пазара, където загубите са наказанието за липсата на ефикасност^[1].

Обаче съществуват семейства, в които изключителните възможности, изисквани за предприемачески успех, се наблюдават в няколко поколения. Един или двама от синовете или внуците, или дори правнуците, са равни или дори превъзхождат предците си. Богатството на прадедите не бива пропиляно, а нараства все повече и повече.

Тези случаи, разбира се, не са чести. Те привличат внимание не само поради редкостта си, но също и с оглед на факта, че хората, които знаят как да увеличат един наследен бизнес, се наслаждават на двоен престиж — почитта, оказвана на техните бащи, и на тях самите. Такива

„патриции“, както понякога са наричани от хората, които пренебрегват разликите между статусното и капиталистическото общество, в повечето случаи съчетават в себе си произхода, финия вкус и елегантните маниери с уменията и трудолюбието на работливия бизнесмен. И някои от тях принадлежат към групата на най-богатите предприемачи в страната и дори в света.

Именно положението на тези неколцина най-богати люде сред тези, т.нар. „патрициански“, фамилии трябва да бъде разгледано от нас, за да бъде обяснен феноменът, който играе важна роля в съвременната антикапиталистическа пропаганда и машинации.

Дори и в тези щастливи семейства качествата, изисквани за успешно ръководене на бизнеса, не са наследени от всички синове и внуци. По правило само един или в най-добрия случай двама от всяка генерация са надарени с тях. Тогава е абсолютно решаващо за оцеляването на семейното богатство и бизнес ръководството на делата да бъде поверено на този един или двама, а останалите членове да бъдат сведени до позицията на прости получатели на квота от постъпленията. Методите, избрани за такова уреждане, се различават в отделните страни, според специални разпоредби на националното или местното право. Но ефектът им е винаги един и същ. Те поделят фамилията на две категории — тези, които ръководят управлението на делата, и онези, които не участват в това.

Втората категория се състои по правило от хора, тясно свързани с онези от първата категория, които предлагаме да наричаме „шефовете“. Те са братя, братовчеди, племенници на шефовете, много често техни сестри, овдовели снахи, братовчедки, племеннички и т.н. Предлагаме да наречем тази втора категория „братовчедите“.

Братовчедите получават доходите си от фирмата или корпорацията. Но те не участват в бизнес делата и не знаят нищо за проблемите, с които се сблъсква един предприемач. Те са били отгледани в модни пансиони и колежи, чиято атмосфера е изпълнена с надменното презрение към баналното правене на пари. Някои от тях прекарват времето си в нощни клубове и други места за забавления, играят на залагания и комар, празнуват и гуляят и се отдават на скъпи оргии. Други се занимават аматьорски с рисуване, писане или други изкуства. Така повечето от тях са безделници и безполезни хора.

Наистина, имало е и има изключения и постиженията на тези изключения от групата на братовчедите далеч превъзхождат скандалите, които са предизвикани от провокативното поведение на плейбоите и прахосниците. Мнозина от най-известните автори, учени и държавници са били такива „джентълмени без професия“. Свободни от нуждата да изкарват прехраната си чрез печеливша професия и независими от благоволенieto на тесногърдите и ограничени съвременници, те са ставали пионери на нови идеи. Други, на които липсва вдъхновение, стават меценати на художници, които без финансовата подкрепа и получените аплодисменти не биха могли да довършат творческата си работа. Ролята, която хората с пари са играли в интелектуалната и политическа еволюция на Великобритания, е била изтъквана от мнозина историци. Средата, в която авторите и артистите са живели и са намирали подкрепа във Франция през XIX в., е била *le monde*, „обществото“.

Но ние тук не се занимаваме с греховете на плейбоите или с изключителността на други групи от богати хора. Нашата тема е делът, който специална група от братовчеди взема в разпространението на доктрини, насочени към разрушаването на пазарната икономика.

Мнозина братовчеди вярват, че те са били оцетени при споразуменията, регулиращи техните финансови отношения с шефовете и със семейната фирма. Дали тези споразумения са били направени съобразно волята на баща им или дядо им, или пък чрез споразумение, което сами са подписали, те смятат, че са получили много малко, а шефовете — твърде много. Незапознати с природата на бизнеса и пазара, те, подобно на Маркс, са убедени, че капиталът автоматично „носи печалба“. Те не виждат никаква причина защо онези членове на фамилията, които управляват деловата сфера, трябва да получават повече от тях. Твърде тъпи, за да оценят правилно значението на финансовите баланси и пресмятането на печалбите и загубите, те подозират във всяко действие на шефовете злонамерен опит да ги измамат и да ги лишат от правата им, придобити по рождение. Карат се с тях постоянно.

Не е учудващо, че шефовете изпадат в ярост. Те са горди с успеха си в преодоляването на всички препятствия, които правителствата и синдикатите поставят на пътя на големия бизнес. Напълно наясно са с факта, че ако не са тяхната ефективност и усърдие, фирмата или

отдавна да е загинала, или семейството би било принудено да разпродава. Вярват, че братовчедите трябва да оценят справедливо заслугите им и смятат оплакванията им просто за безсрамни и вбесяващи.

Фамилните войни между шефовете и братовчедите се отнасят само до членовете на клана. Но особено важно става тогава, когато братовчедите, за да подразнят шефовете, се присъединяват към антикапиталистическия лагер и финансират всякакви видове „прогресивни“ начинания. Братовчедите са ентусиазирани при подкрепата на стачки, дори стачки във фабрики, от които произлизат собствените им приходи^[2]. Известен факт е, че повечето от „прогресивните“ списания и много „прогресивни“ вестници са изцяло зависими от субсидии, щедро дарявани от тях. Тези братовчеди даряват „прогресивни“ университети и колежи, институти за „социални изследвания“ и спонсорират всякакви видове дейност на комунистически партии. Като „салонни социалисти“ и „клубни болшевики“ те играят важна роля в „пролетарската армия“, която се бори срещу „мрачната капиталистическа система“.

[1] В Европа доскоро съществуваше още една възможност за запазване на богатството от несръчността и разточителството на собственика. Богатството, придобито на пазара, можеше да се инвестира в големи имения, които бяха защитени от тарифи и правни разпоредби от конкуренцията на външни лица. Завещанията във Великобритания и подобни документи за наследяване, разпространени в континентална Европа, предпазваха собственика от предоставяне собствеността му на произвола на наследниците му. ↑

[2] „Лимузини с шофьори с ливреи докарваха елитни дами до стачните постове, понякога по време на стачки, насочени срещу бизнес, който бе помогнал за плащането на тези лимузини“. Йожен Лион. Червеното десетилетие (на английски език), Ню Йорк, 1941, с. 186. ↑

9. КОМУНИЗМЪТ НА БРОДУЕЙ И ХОЛИВУД

Мнозина, на които капитализмът е дал отлични приходи и възможност за мързел, копнеят за забавления. В театрите се стичат тълпи. Има пари и в шоубизнеса. Известни артисти и драматурзи се наслаждават на шестцифрени приходи. Те живеят в дворци с икономи и басейни. Със сигурност не са „на ръба на глада“. Но Холивуд и Бродуей, световноизвестните центрове на развлекателната индустрия, са леговища на комунизма. Сред най-големите привърженици на съветизма могат да бъдат открити автори и изпълнители.

Правени са различни опити да се обясни този феномен. В повечето от интерпретациите има зрънце истина. Но всички те пропускат да отбележат основния мотив, който тласка героите на сцената и екрана в редовете на революционерите.

При капитализма материалният успех зависи от оценката на постиженията на даден човек от страна на върховните повелители — потребителите. Във връзка с това няма разлика между услугите, предоставени от фабриканта, и тези, осигурени от продуцента, артиста или сценариста. Но осъзнаването на тази зависимост прави хората от шоубизнеса по-недоволни от онези, които задоволяват клиентите с материални удоволствия. Производителите на материални блага знаят, че продукцията им се продава поради някакви физически потребности. Те с основание могат да се надяват, че клиентите ще продължат да търсят тези удобства до момента, до който не им бъде предоставено нещо по-добро или по-евтино, тъй като не е вероятно нуждите, които тези стоки задоволяват, да се променят в близко бъдеще. Състоянието на пазара на въпросните стоки може, до известна степен, да бъде предвидено от интелигентните предприемачи. Те могат, с определена сигурност, да гледат в бъдещето.

Другояче стоят нещата със забавленията. Хората копнеят за забавления, защото скучаят. И нищо не ги отегчава така, както забавления, които са им вече познати. Същността на развлекателната индустрия е разнообразието. Публиката ръкопляска на това, което е ново, и поради това — неочаквано и изненадващо. Тя е капризна и

непредсказуема. Презира онова, на което се е възхищавала вчера. Фаворитът на сцената или на екрана трябва постоянно да се страхува от капризите на публиката. Той се събужда богат и известен, а на другия ден може да бъде забравен. Напълно наясно е, че е уязвим от прищевките и приумиците на тълпа, която копнее за удоволствия. Той винаги е изпълнен с напрежение. Подобно на строителя в пиесата на Ибсен^[1], се бои от непознатите пришълци, енергичните младежи, които ще го изместят в угода на публиката.

Ясно е, че не съществува лек за онова, което измъчва тези хора на сцената. Така те се улавят за сламката. Комунизмът, мислят си някои от тях, ще им донесе избавление. Не е ли това система, която прави щастливи всички хора? Нима изключително известни хора не заявяват, че всички злини на човечеството са причинени от капитализма и ще бъдат пометени от комунизма? Нима те самите не са упорито работещи хора, другари на всички останали труженици по света?

Трябва да се вземе предвид, че комунистите от Холивуд и Бродуей никога не са изучавали съчиненията на който и да било социалистически автор и още по-малко — който и да било сериозен анализ на пазарната икономика. Но именно този факт дава странната илюзия на тези бляскави момичета, танцьори и певци, на тези автори и продуценти на комедии, вълнуващи филми и песни, че техните специфични грижи ще изчезнат веднага щом „експроприаторите“ бъдат експроприирани. Има и хора, които обвиняват капитализма за глупостта и дебелашината на множество продукти на развлекателната индустрия.

Няма смисъл да се оспорва този момент. Но си струва да се припомни, че нито една друга част от американското общество не е била по-ентузиасирана в подкрепата си за комунизма в сравнение с хората, които сътрудничат в производството на тези глупави песни и филми. Когато бъдещият историк проучва онези малки важни детайли, които Тен оценява високо като изворов материал, той не бива да пропусне да отбележи ролята, която най-известната стриптийзърка е играла в американското радикално движение^[2].

[1] „Майстор Солнес“, изд. „Национален академичен театър «Иван Вазов»“, София, 1979. — Бел.кор. ↑

[2] Вж. Йожен Лион, [Червеното десетилетие \(на английски език\)](#),
Ню Йорк, 1941, с. 293. ↑

СОЦИАЛНА ФИЛОСОФИЯ НА ОБИКНОВЕНИЯ ЧОВЕК

1. КАПИТАЛИЗМЪТ ТАКЪВ, КАКЪВТО Е, И КАКТО Е ВИЖДАН ОТ ОБИКНОВЕНИЯ ЧОВЕК

Появата на икономическата теория като нов клон на знанието е едно от най-необикновените събития в историята на човечеството. Като прокаква пътя на частното капиталистическо предприемачество, тази дисциплина променя в рамките на едно-две поколения човешките дейности много по-радикално, отколкото предишните 10 000 години. От деня на раждането си до деня на кончината си жителите на една капиталистическа страна всяка минута са облагодетелствани от превъзходни достижения на капиталистическия начин на мислене и действие.

Най-учудващото нещо във връзка с безпрецедентните промени в условията на живот, предизвикани от капитализма, е фактът, че те се осъществяват от малък брой автори и не много по-голям брой държавници, които са усвоили тяхното учение. Не само ленивите маси, но и голяма част от бизнесмените, които чрез търговските си операции са създали принципите на *laissez-faire*, не са успели да разберат основните характеристики на дейността си. Дори в апогея на либерализма малцина са онези, които са имали пълно разбиране относно функционирането на пазарната икономика. Западната цивилизация възприела капитализма по препоръка на част от един малоброен елит.

В първите десетилетия на XIX в. имало доста хора, които осъзнали собственото си незнание по отношение на тези проблеми и искали да го преодолеят. В годините между Ватерло и Севастопол във Великобритания нямало по-търсени книги от трудовете по икономическа теория. Но скоро модата отминала. Този предмет бил несмилаем за масовия читател.

Икономическата теория е толкова различен предмет от естествените науки и технологиите, от една страна, и от историята и правото, от друга, че изглежда странен и отблъскващ за начинаещите. Евристичната му изключителност се разглежда с подозрение от онези, чиято изследователска дейност протича в лаборатории или в архиви и

библиотеки. Епистемологичната^[1] му уникалност изглежда безсмислена за тесногърдите фанатици на позитивизма. Хората биха искали да открият в книга по икономическа теория знание, което перфектно да пасне на техните предубедени представи за това, какво трябва да бъде икономическата теория, а именно — дисциплина, оформена съобразно логическата структура на физиката или на биологията. Те са объркани и се въздържат от сериозно преодоляване на проблеми, чийто анализ изисква необичайно умствено усилие.

В резултат от това невежество хората приписват всички подобрения в икономическите условия на прогреса на естествените науки и технологиите. Според тях в хода на човешката история преобладава самостоятелно действаща тенденция към прогресиращ напредък на експерименталните естествени науки и тяхното решение при решаването на технологични проблеми. Тази тенденция е непобедима, тя е вътрешно заложена в съдбата на човечеството и нейното действие се проявява независимо от това каква е политическата или социалната организация на обществото. Според тях безпрецедентните технологични подобрения през последните 200 години не са предизвикани или подкрепени от икономическата политика в тази епоха. Те не са постижение на класическия либерализъм, свободната търговия, *laissez-faire* и капитализма. Те биха се случили при всяка друга система на икономическа организация на обществото.

Учението на Маркс среща одобрение само защото възприема тази популярна интерпретация на събитията и я покрива с псевдофилософско було, което се опира на Хегеловия спиритуализъм и на грубия материализъм едновременно. В схемата на Маркс „материалните производителни сили“ са свръхчовешко явление, независимо от волята и действията на хората. Те вървят по своя път, който е предопределен от неразгадаеми и неизбежни закони на висша сила. Те се променят мистериозно и принуждават човечеството да приспособява социалната си организация към тези промени, защото материалните производителни сили не могат да бъдат контролирани от социалната организация на човечеството. Същностното съдържание на историята е борбата на материалните производителни сили за освобождение от социалните окови, в които те са привързани.

Някога, учи Маркс, материалните производителни сили са били въплътени във формата на ръчната мелница, а после са организирали човешките дейности съобразно модела на феодализма. Когато по-късно необяснимите закони, които определят еволюцията на материалните производителни сили, заменят ръчната мелница с парната мелница, феодализмът е трябвало да отстъпи пред капитализма. Оттогава материалните производителни сили са се развили още и тяхната съвременна форма императивно изисква замяната на капитализма със социализъм. Тези, които се опитват да спрат социалистическата революция, са се отдали на безнадеждна задача. Невъзможно е да се спре устремът на историческия прогрес.

Идеите на т.нар. „леви“ партии се отличават помежду си по много линии. Но те са единни в едно. Всички гледат на прогресивното материално подобрение като на самостоятелно действащ процес. Всеки профсъюзен член в Америка гледа на стандарта си на живот като на даденост. Съдбата е определила той да се наслаждава на блага, които са отказани дори на най-заможните хора от по-ранните поколения и са отказани все още на мнозина неамериканци. Не му хрумва, че „грубият индивидуализъм“ на едрия бизнес може би е играл някаква роля в появата на онова, което той нарича „американски начин на живот“. В неговите очи „мениджмънтът“ представлява нечестните претенции на „експлоататорите“, които са склонни да го лишават от правата, придобити по рождение. Той смята, че в хода на историческата еволюция съществува необратима тенденция към постоянно нарастване на „производителността“ на труда му. Очевидно е, че плодовете от това подобрение по право му принадлежат изцяло. Негова е заслугата, че в епохата на капитализма коефициентът на стойността на продуктите на произвеждащите индустрии, разделен на броя на работещите, показва тенденция към увеличение.

Истината е, че увеличението на това, което се нарича производителност на труда, е резултат от ползването на по-добри инструменти и машини. Стотина работници в модерна фабрика произвеждат за единица време много повече от онова, което са произвеждали стотина работници в работилниците на предкапиталистическите занаятчии. Това подобрение не е обусловено от по-големи умения, компетентност или старание от страна на отделния работник (факт е, че майсторството, нужно на

средновековните занаятчии, далеч е надвишавало онова на множество категории от днешните фабрични работници). То се дължи на внедряването на по-ефикасни инструменти и машини, което на свой ред е резултат от натрупването и инвестирането на повече капитал.

Термините *капитализъм*, *капитал* и *капиталисти* са въведени от Маркс и до днес се употребяват от повечето хора, а също и от официалните пропагандни органи на правителството на САЩ, с оскърбителна конотация. Но пък тези думи ясно показват основния фактор, чиято дейност е произвела всички прекрасни достижения на последните 200 години: безпрецедентното подобряване на средния жизнен стандарт за постоянно нарастващ брой хора. Това, което отличава съвременните индустриални условия в капиталистическите държави от тези в докапиталистическите времена, а също и от онези, които преобладават и до днес в т.нар. развиващи се страни, е количеството приток на капитал. Никакво технологично подобрене не може да бъде въведено в практиката, ако преди това чрез спестяване не е бил акумулиран нужният капитал.

Спестяването, съответно акумулирането на капитала, е средството, което е превърнало постепенно примитивното търсене на храна от страна на дивите пещерни обитатели в модерните индустриални способности. Жалоните на тази еволюция са били идеите, които са създали институционалната рамка, в която натрупването на капитала е било осигурено от принципа на частната собственост върху средствата за производство. Всяка крачка напред по пътя към просперитета е резултат от спестяването. Най-гениалните технологични иновации биха били практически безполезни, ако средствата за производство, нужни за тяхното прилагане, не са били натрупани чрез спестяване.

Предприемачите употребяват средствата за производство, осигурени от спестителите, за най-икономично задоволяване на най-неотложните от все още незадоволените желания на потребителите. Заедно с технолозите, които са устремени към усъвършенстване на методите на обработване, те играят заедно със самите спестители активна роля в хода на събитията, наречени „икономически прогрес“. Останалата част на човечеството печели от дейността на тези три класи — пионери. Но каквито и да са неговите собствени действия, то

е единственият печеливш от промените, за чието възникване не е допринесло с нищо.

Характерна черта на пазарната икономика е фактът, че тя предоставя по-голямата част от подобренията на непрогресивното мнозинство хора. Тези подобрения са възникнали благодарение на усилията на трите прогресивни класи — на спестителите, на инвеститорите в капиталови стоки и на онези, които изработват нови методи за прилагане на средствата за производство. Натрупването на капитала, което надвишава нарастването на населението, повдига, от една страна, маргиналната производителност на труда и, от друга, поевтинява продукцията. Пазарният процес дава възможност на обикновения човек да се наслаждава на плодовете от постиженията на други хора. Той принуждава трите прогресивни класи да служат на непрогресивното мнозинство по най-добрия начин.

Всеки е свободен да се присъедини към редовете на трите прогресивни класи на капиталистическото общество. Тези класи не са затворени касти. Членството в тях не е привилегия, предоставена на индивида от висш авторитет или наследена от нечий предци. Тези класи не са клубове и „вътрешните“ нямат силата да държат отвън новодошлия. Това, което е нужно, за да станеш капиталист, предприемач или изобретател на нови технологични методи, е силата на ума и волята. Наследникът на някой богаташ се радва на известно предимство, защото той започва при по-благоприятни условия, в сравнение с останалите. Но задачата му в съперничествата на пазара не е по-лесна, а понякога е дори по-тежка и по-неблагодарна, отколкото на новодошлия. Той трябва да реорганизира наследството с оглед на приспособяването му към промените в пазарните условия. Така например проблемите, пред които трябва да се изправи един наследник на железопътна „империя“, в последните десетилетия^[2] са били със сигурност по-заплетени, отколкото онези, които са били поставени пред човек, започнал от нулата в превоза с камиони или във въздушния транспорт.

Популярната философия на обикновения човек представя неправилно всички тези факти по най-прискърбен начин. Според Джон Доу^[3], т.е. малкият (обикновеният) човек, всички тези нови производства, които го снабдяват с блага, непознати на баща му, са се появили вследствие на митичен посредник, наречен прогрес.

Натрупването на капитал, предприемачеството и технологичните изобретения не са допринесли с нищо за спонтанното създаване на просперитет. Ако някой трябва да бъде определен като носител на онова, което Джон Доу смята за ръст на производителността, то това е човекът от монтажния цех. За нещастие, в този покварен свят съществува експлоатацията на човек от човека. Бизнесът обира каймака и оставя, както посочва Комунистическият манифест, на създателя на всички блага — на физическия работник, не повече от онова, „което му е нужно за поддръжка и за продължение на рода“. Следователно „съвременният работник, наместо да се издигне с индустриалния прогрес, затъва все повече и повече. Той става бедняк и бедността се разпространява по-бързо от населението и богатството.“ Авторите на това описание на капиталистическата индустрия са възхвалявани в университетите като най-големите философи и благодетели на човечеството и тяхното учение е прието с преклонение от милиони хора, чиито домове покрай другите удобства са снабдени с радио- и телевизионни апарати.

Най-лошата експлоатация, казват професорите, синдикалните лидери и политиците, се осъществява от едрият бизнес. Те не разбират, че характерна черта на едрият бизнес е масовото производство за задоволяване на нуждите на масите. При капитализма самите работници, пряко или косвено, са основните потребители на всичко онова, което произвеждат фабриките.

В ранните години на капитализма е имало все още значителен период от време между появата на иновация и нейното превръщане в нещо достъпно за масите. Преди около 60 години Габриел Тард^[4] е бил прав, когато посочва, че индустриалната иновация е каприз на малцинството; преди да стане нужда за всеки един човек, онова, което е било смятано първоначално за екстравагантност, после се превръща в обичайно удобство за всеки. Това мнение е било все още основателно във връзка с популяризацията на автомобила. Но едрото производство на едрият бизнес е съкратило и почти елиминирало този времеви интервал. Модерните иновации могат да бъдат произведени с печалба съобразно методите на масовото производство и затова стават достъпни за мнозина при самото си първоначално въвеждане в практиката. Така например в Съединените щати не е имало по-продължителен период, в който наслаждението на такива новости като

телевизията, найлоновите чорапи или бебешките консерви е било запазено за шепа богаташи. Едрият бизнес се стреми всъщност към стандартизация на начините на потребление и забавление на хората.

Никой не е изпаднал в нужда при пазарната икономика само поради факта, че някои хора са богати. Дори най-големите богаташи не са причина за нечия бедност. Напротив, процесът, който прави някои хора богати, е резултатът от процеса, който подобрява задоволяването на нуждите на множество хора. Предприемачите, капиталистите и технологиите просперират дотолкова, доколкото успяват да снабдят по най-добрия начин потребителите.

[1] Епистемология — разклонение на философията, занимаващо се с произхода, обхвата и особеностите на познанието. ↑

[2] Книгата е писана през 50-те години на XX век, издадена е за първи път през 1956 г. — Бел.кор. ↑

[3] Джон Доу (John Doe) — в англезичния свят това е име, което се дава на лица с неизвестна самоличност или на такива, чиято самоличност трябва да бъде скрита; в битовата реч служи също и за обозначаване на произволна личност (еди-кой си, някой си, филанкишията). — Бел.кор. ↑

[4] Габриел Тард (1843–1904) — френски социолог, криминолог и социален психолог, според когото социологията е базирана на малките психологически взаимодействия между индивидите, като основните движещи сили са имитацията и иновацията. — Бел.кор. ↑

2. АНТИКАПИТАЛИСТИЧЕСКИЯТ ФРОНТ

От самото начало на социалистическото движение и на усилията да се оживят интервенционистките политики на докапиталистическите времена и социализмът, и интервенционизмът са били напълно дискредитирани в очите на онези, които са познавачи на икономическата теория. Идеите на огромното мнозинство от невежи хора обаче са изцяло задвижени от най-силните човешки страсти на завистта и омразата.

Социалната философия на Просвещението, която е прокарала пътя за реализиране на либералната програма — икономическа свобода, въплътена в пазарната икономика (капитализма), както и нейният конституционен резултат — представителното правителство, не е предполагала унищожаването на трите стари сили — монархията, аристокрацията и църквата. Европейските либерали целели замяната на кралския абсолютизъм с парламентарна монархия, а не установяването на републиканско управление. Те искали да отменят привилегиите на аристократите, но не да ги лишат от титлите, гербовете и именията им. Те искали да дадат на всеки свобода на съвестта и да сложат край на преследванията на разколници и еретици, но се стремели да дадат на всички църкви и деноминации съвършената свобода за постигането на техните духовни цели. Така били съхранени трите велики сили на стария режим.

Бихме могли да очакваме, че князете, аристократите и свещениците, които неуморно изповядвали техния консерватизъм, биха били готови да се противопоставят на социалистическата атака срещу устоите на западната цивилизация. В крайна сметка предвестниците на социализма не се въздържаха да обявяват открито, че при социалистическия тоталитаризъм няма да има място за онова, което те наричали останки от тиранията, привилегиите и предразсъдъците.

Дори сред тези привилегировани групи обаче негодуванието и завистта били по-силни, отколкото хладния разсъдък. Те на практика подали ръка на социалистите, като пренебрегнали факта, че

социализмът се стреми към конфискация на техните имоти и че при тоталитарната система не може да има религиозна свобода. Хохенцолерните^[1] в Германия водели политика, която един американски наблюдател нарекъл монархически социализъм^[2]. Самодържавните Романови в Русия се заигравали с профсъюзите като оръжие срещу „буржоазните“ усилия да се състави представително управление^[3]. Във всяка европейска страна аристократите фактически си сътрудничели с враговете на капитализма. Навсякъде прочути теолози се опитвали да дискредитират системата на свободното предприемачество и така, като последица от това, подкрепяли социализма или пък радикалния интервенционизъм. Някои от най-знаменитите лидери на съвременното протестантство — Барт и Брунер в Швейцария, Нибур и Тилих в Съединените щати и покойният архиепископ на Кентърбъри, Уилям Темпъл, открито осъждат капитализма и дори приписват на предполагаемите грешки на капитализма отговорността за всички ексцесии на руския болшеvizъм.

Някой би се зачудил дали сър Уилям Харкорт е бил прав, когато преди повече от 60 години обявил: „Сега всички сме социалисти.“ Но днес правителствата, политическите партии, учителите и писателите, войнстващите атеисти и християнските богослови са почти единодушни, когато страстно отхвърлят пазарната икономика и възхваляват мнимите блага на всемогъщата държава. Подрастващото поколение се възпитава в среда, просмукана от социалистически идеи.

Влиянието на просоциалистическата идеология се проявява в начина, по който общественото мнение почти без изключение обяснява причините, каращи хората да се присъединяват към социалистическите или комунистическите партии. Когато става дума за вътрешните работи, се предполага, че „естествено и необходимо“ е това, че онези, които не са богати, подкрепят радикалните програми — планиране, социализъм, комунизъм, докато само богатите имат причина да гласуват за запазването на пазарната икономика. Това предположение смята за безусловна фундаменталната социалистическа идея, че икономическите интереси на масите са засегнати от действието на капитализма в полза единствено на „експлоататорите“ и че социализмът ще подобри жизнения стандарт на обикновения човек.

Хората обаче не искат социализъм, защото знаят, че той ще подобри техните условия на живот и не отхвърлят капитализма,

защото знаят, че това е система, вредна за техните интереси. Те са социалисти, защото *вярват*, че социализмът ще подобри положението им и мразят капитализма, защото *вярват*, че той им вреди. Социалисти са, защото са заслепени от омраза и невежество. Упорито отказват да изучават икономическа теория и отхвърлят унищожителната критика на икономистите срещу плановете на социалистите, защото в техните очи икономическата теория, която е абстрактна теория, е просто глупост. Претендират, че вярват само на опита. Но и не по-малко упорито отказват да осъзнаят неоспоримите факти, получени от опита, а именно, че жизненият стандарт на обикновения човек е несравнимо по-висок в капиталистическа Америка, отколкото в социалистическия рай на Съветите.

Като обсъждат положението в икономически изостаналите страни, хората си служат с подобни грешни разсъждения. Те мислят, че тези народи би трябвало „естествено“ да симпатизират на комунизма, защото са засегнати от бедността. Сега е ясно, че бедните нации искат да се отърват от немотията си. Целейки подобряване на незадоволителното си положение, те би трябвало следователно да възприемат онази система на икономическа организация на обществото, която най-добре гарантира постигането на тази цел, т.е. трябва да изберат капитализма. Но заблудени от лъжливите антикапиталистически идеи, те са благоприятно разположени към комунизма. Парадоксално е, че лидерите на народите от Изтока докато гледат замечтано към просперитета на западните нации, отхвърлят методите, създали благополучието на Запада и са обладани от руския комунизъм, който е основната причина за бедността на руснаците и на техните сателити. Още по-парадоксално е, че американците, които се радват на продуктите на капиталистическия едър бизнес, възхваляват съветската система и смятат за нещо „естествено“ това, че бедните нации от Азия и Африка трябва да предпочетат комунизма пред капитализма.

Хората биха имали различни мнения по въпроса за това дали всеки би трябвало да учи сериозно икономическа теория. Но едно нещо е сигурно. Човек, който публично говори или пише за противопоставянето между капитализма и социализма, без да се е запознал основно с онова, което по тези въпроси трябва да каже икономическата теория, е безотговорен дърдорко.

[1] Хохенцолерн — династичен род от Прусия, водещ началото си от XI в., от който произхождат много крале и императори. Бел.кор. ↑

[2] Вж. Elmer Roberts, [Monarchical Socialism in Germany](#), New York, 1913. ↑

[3] Вж. Mania Gordon, *Workers Before and After Lenin*, New York, 1941, pp. 30 ff. ↑

ЛИТЕРАТУРАТА ПРИ КАПИТАЛИЗМА

1. ПАЗАРЪТ НА ЛИТЕРАТУРНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Капитализмът предоставя на мнозина да поемат инициативата. Докато сковаността на статусното общество налага на всеки неизменимо подчиняване на рутината и не толерира никакви отклонения от традиционните модели на поведение, капитализмът насърчава иноватора. Печалбата е наградата за успешното отклонение от обичайните типове на действие, загубата е наказанието за онези, които нескоропосано са се придържали към остарели методи. Индивидът е свободен да покаже, че той може да се справи по-добре от другите хора.

Тази свобода на индивида обаче е ограничена. Тя е резултат от демокрацията на пазара и затова зависи от оценяването на постиженията на индивида от страна на върховните господари — потребителите. Това, което се заплаща на пазара, не е доброто представление само по себе си, а признатото като добро от достатъчно голям брой потребители. Ако купуващата публика е твърде тъпа, за да оцени подобаващо стойността на един продукт, колкото и да е прекрасен, цялото усилие и разходи са били напразни.

Капитализмът по същество е система на масовото производство за задоволяване на нуждите на масите. Той излива рог на изобилието върху обикновения човек. Повдигнал е средния жизнен стандарт до висини, които не са били и мечтани в по-ранните епохи. Направил е достъпни за милиони хора удоволствия, които само преди няколко поколения са били достъпни само за един малък елит.

Блестящ пример за това ни предоставя еволюцията на широкия пазар за всякакви видове литература. Литературата, в най-широкия смисъл на това понятие, днес е артикул, търсен от милиони. Те четат вестници, списания и книги, слушат радиопредавания и изпълват театрите. Авторите, продуцентите и актьорите, които задоволяват желанията на публиката, получават значителни приходи. В рамките на социалното разделение на труда се появи ново подразделение, разновидността на литераторите, т.е. хора, които се издържат чрез писане. Тези автори продават услугите си или продукта на усилията си

на пазара, точно по същия начин, по който всички останали специалисти продават своите услуги или продукти. Те в самото си качество на писатели са плътно интегрирани в общото тяло на пазарното общество.

В докапиталистическите времена писането е било непечелившо изкуство. Ковачите и обуцарите са могли да се изхранват, но не и писателите. Писането е било свободно изкуство, хоби, но не и професия. То е било благородно занимание на богати хора, на крале, магнати и държавници, на патриции и други финансово независими благородни господа. То е било практикувано в свободното време от епископи, монаси, университетски преподаватели и войници. Безпаричният човек, който е бил изкушен от неустойчив импулс за писане, е трябвало първо да си осигури някакъв източник на доходи, различен от авторството. Спиноза е шлифовал лещи. Двамата Мил, бащата и синът, са работели в лондонските кантори на Източноиндийската компания. Но повечето от бедните автори са живели от щедростта на богати почитатели на изкуствата и науките. Крале и принцове са си съперничели чрез покровителството на поети и писатели. Владетелските дворове били убежище на литературата.

Исторически факт е, че тази система на покровителство предоставяла на авторите пълна свобода на изразяване. Покровителите не са смеели да налагат на протежещата си своята собствена философия и собствените си стандарти за вкус и етика. Те често били готови да ги защитават срещу църковните власти. Поне е било възможно за даден автор, когото един или няколко двора са преследвали, да намери убежище в съпернически двор.

Въпреки това възгледите на философите, историците и поетите, движещи се между придворните и зависещи от благоволения на някакъв деспот, не са много поучителни. Старите либерали възхвалявали еволюцията на пазара за литературни произведения като съществена част от процеса, който еманципирал хората от опеката на кралете и аристократите. Оттук, смятали те, върховна ще бъде присъдата на образованите класи. Каква прекрасна перспектива! Като че се задавал нов разцвет.

2. УСПЕХЪТ НА КНИЖНИЯ ПАЗАР

Но в тази картина има някои пукнатини.

Литературата не е конформизъм, а несъгласие. Тези автори, които просто повтарят онова, което всеки одобрява и иска да чуе, са без значение. Единствено важен е иноваторът, несъгласният, предвестникът на неща, нечувани до този момент, човекът, който отхвърля традиционните стандарти и се стреми към подмяна на старите ценности и идеи с нови. Той е по необходимост антиавторитарен и антиправителствен, непримиримо противопоставен на огромното мнозинство от съвременниците си. Той е точно авторът, чиито книги огромното мнозинство от публиката не купува.

Каквото и да си мислим за Маркс и Ницше, никой не може да отрече, че техният посмъртен успех е бил преобладаващ. Но те и двамата биха умрели от глад, ако не бяха имали други източници на доход, различни от хонорарите им. Несъгласният и иноваторът не може да очаква почти нищо от продажбата на книгите на обичайния пазар.

Магнатът на книжния пазар е авторът на белетристика за масите. Би било погрешно да приемем, че тези купувачи винаги предпочитат лошите книги пред добрите. Те са чужди на дискриминацията и затова са склонни да възприемат понякога дори добрите книги. Истина е, че повечето романи и пиеси, публикувани днес, са просто боклук. Нищо друго не може да се очаква, когато всяка година се изписват хиляди томове. Но нашата епоха би могла все още един ден да бъде наречена разцвет на литературата, ако дори само една от хилядите публикувани книги се окаже равностойна на големите книги от миналото.

Много критици с удоволствие упрекуват капитализма за онова, което наричат упадък на литературата. Може би обаче би трябвало да обвинят собствената си неспособност да отделят плевата от зърното. Дали са по-критични от предшествениците си преди едно столетие? Днес например всички критици възхваляват Стендал. Но когато Стендал умира през 1842 г., той е бил неясен и неразбран.

Капитализмът е могъл да направи масите толкова проспериращи, че да си купуват книги и списания. Но той не е могъл да ги снабди с

преценката на Меценат^[1] или Кангранде дела Скала^[2]. Не е грешка на капитализма, че обикновеният човек не оценява необикновените книги.

[1] Гай Цилний Меценат — съветник на император Октавиан Август, патрон на т.нар. „Нова генерация от Августовски поети“. Името му става нарицателно за богат покровител на изкуствата. — Бел.кор. ↑

[2] Франческо дела Скала, наричан още *Кангранде I дела Скала* — управител (имперски викар) на Верона през XIV в., покровител на Данте Алигиери, Петрарка и Джото. — Бел.кор. ↑

3. БЕЛЕЖКИ ЗА ДЕТЕКТИВСКИТЕ РОМАНИ

Времето, в което радикалното антикапиталистическо движение получи очевидно неустойима сила, роди и един нов литературен жанр — детективския роман. Същото поколение англичани, чиито гласове издигнаха на власт Лейбъристката партия, бе запленило от такива автори като Едгар Уолъс. Един от най-блестящите британски социалистически автори Дж. Д. Х. Коул е не по-малко забележителен автор на детективски истории. Един последователен марксист би трябвало да нарече детективския роман заедно с филмите на Холивуд, комиксите и „изкуството на стриптиза“ артистична надстройка в епохата на синдикализма и социализацията.

Мнозина историци, социолози и психолози са се опитали да обяснят популярността на този странен жанр. Най-задълбоченото от тези изследвания е това на проф. У. О. Ейделот. Проф. Ейделот е прав, когато твърди, че историческата стойност на детективските романи е, че те описват фантазии и така хвърлят светлина върху хората, които ги четат. Не по-малко прав е той и в твърдението си, че читателят се идентифицира с детектива и в най-общ план превръща този детектив в продължение на своето „его“^[1].

Сега този читател е неудачник, който не е постигнал позицията, налагана от амбициите му. Както вече казахме, той е готов да се утеши с упреци към несправедливостта на капиталистическата система. Не е успял, защото е почтен и спазва законите. По-щастливите му конкуренти са успели в резултат на нечестността си, те са прибъгвали до подли трикове, за каквито той, какъвто си е добросъвестен и неопетнен, никога не би си и помислил. Ако хората знаеха колко безчестни са тези арогантни натегачи! За нещастие техните престъпления остават прикрити и те се радват на незаслужена репутация. Но ще дойде Видовден! Той сам ще ги разобличи и ще разкрие престъпленията им.

Типичният ход на събитията в детективския роман е такъв. Даден човек, когото цялото общество смята за достоен за уважение и неспособен за каквато и да е нечиста дейност, е извършил

отвратително престъпление. Умният копой обаче не може да бъде излъган. Той знае всичко за такива свети води ненапити. Събира всякакви доказателства, за да обвини престъпника. Благодарение на него доброто накрая тържествува.

Разобличаването на мошеника, който се представя за почтен гражданин, е било с прикрита антибуржоазна тенденция, тема, често използвана и на по-високо литературно ниво, например от Ибсен в „Стълбове на обществото“. Детективският роман принизява сюжета и въвежда в него евтиния образ на самодоволния копой, който изпитва удоволствие да унижава човека, смятан от всички за безукорен гражданин. Детективският мотив е подсъзнателна омраза към преуспелите „буржоа“. Неговите партньори са инспекторите от правителствените полицейски сили. Те са твърде тъпи и твърде заети, за да решат загадката. Понякога дори се намеква, че са несъзнателно склонни да подкрепят виновника, понеже са силно впечатлени от неговата социална позиция. Детективът преодолява препятствията, които тяхната мудност поставя на пътя му. Триумфът му е поражение за властите на буржоазната държава, назначила такива полицаи.

Ето защо детективските романи са толкова популярни сред хора, които страдат от попарени амбиции. (Разбира се, има и други читатели на детективски истории.) Те мечтаят денонощно за това, как да стоварят отмъщението си върху преуспелите конкуренти. Мечтаят за момента, когато съперникът им „с белезници на ръцете ще бъде отведен от полицията“. Те съпреживяват апогея на историята, където са се идентифицирали с детектива, а заловеният убиец — с надминалия ги съперник^[2].

[1] Вж. William O. Aydelotte, *The Detective Story as a Historical Source*. (The Yale Review, 1949, Vol. XXXIX, pp. 76–95). ↑

[2] Съществен факт е успешното разпространение на така наречените „разобличителни списания“, най-новата притурка към американската преса. Тези списания са изцяло посветени на демаскирането на тайните пороци и престъпления от страна на част от преуспелите хора, особено на милионерите и филмовите звезди. Според „Нюзуик“, 11 юли 1955 г., едно от тези списания предвижда продажбите си за броя от септември 1955 г. На 3,8 милиона бройки. Очевидно е, че средностатистическият обикновен човек ликува при

изобличаването на истинските или мнимите грехове на онези, които го засенчват. ↑

4. СВОБОДАТА НА ПЕЧАТА

Свободата на печата е една от основните черти на нацията от свободни граждани. Това е една от съществените точки в политическата програма на стария класически либерализъм. Никога никой не е успявал да издигне никакви аргументирани възражения срещу разсъжденията в две класически книги: „Ареопагика“ на Джон Милтън, 1644 г. и „За свободата“ на Джон Стюарт Мил, 1859 г. Нелицензираният печат е кръвната система на литературата.

Свободният печат може да съществува само там, където има частен контрол върху средствата за производство. В социалистическата общност, където всички печатници са притежавани и ръководени от правителството, не може да става и въпрос за свободен печат. Правителството единствено определя кой трябва да има времето и възможностите да пише и какво трябва да се отпечата и публикува. В сравнение с условията, които са налице в Съветска Русия, дори някогашната царска Русия изглежда като страна на свободния печат. Когато нацистите извършваха техните прословути аутодафета на книги, те дословно възпроизвеждаха модела на един от великите социалистически автори — Кабе^[1].

Тъй като всички нации се движат към социализма, свободата на авторите изчезва постепенно. От ден на ден става все по-трудно за човек да публикува книга или статия, чието съдържание е неприятно за правителството или за мощни групи за натиск. Еретиците все още не са „ликвидирани“, както в Русия, нито пък книгите им са горени по заповед на инквизицията. Няма и връщане към старата система на цензурата. Самозваните „прогресивни“ дейци имат по-ефективни оръжия на свое разположение. Тяхното най-добро средство за натиск е бойкотът срещу авторите, редакторите, издателите, търговците на книги, печатарите, рекламодателите и читателите.

Всеки е свободен да се въздържа от четене на книги, списания и вестници, които не харесва, и да препоръчва на други хора да избягват тези книги, списания и вестници. Но е съвсем друго нещо, когато някои хора заплашват други хора със сериозни санкции, в случай че не

престанат да покровителстват определени публикации и техните издатели. В много страни издателите на вестниците и списанията са заплашени от перспективата за бойкот от страна на профсъюзите. Те избягват откритата дискусия по този проблем и мълчаливо се огъват пред диктата на профсъюзните босове^[2].

Тези работнически лидери са по-чувствителни, отколкото са били имперските или кралските величества в отминалите времена. Те нямат никакво чувство за хумор. Тяхната чувствителност съсипа сатирата, комедията и музикалната комедия на същинския театър и обрече филмите на стерилност. По време на стария режим театрите са можели да представят подигравките на Бомарше срещу аристокрацията и безсмъртната опера, композирана от Моцарт. По време на Втората френска империя „Херцогинята на Геролщайн“ на Офенбах и Алеви е пародирала абсолютизма, милитаризма и дворцовия живот. Самият Наполеон III и някои от другите европейски монарси са се наслаждавали на пиесата, която ги е осмивала. Във Викторианската епоха цензорът на британските театри, лорд Чембърлейн, не е пречил на представянето на музикалните комедии на Джилбърт и Съливан, които са се подигравали с всички уважавани институции на британската система за управление. Благородните лордове пълнели ложите, докато на сцената граф Монтарарат пеел „Камарата на лордовете не се преструва, че е интелектуално издигната“^[3].

В наши дни е невъзможно да се пародира на сцената настоящата власт. Не се толерира никаква непочтителна мисъл за профсъюзите, кооперативите, държавните предприятия, бюджетните дефицити и други характерни елементи на „държавата на благоденствието“ (welfare state). Профсъюзните лидери и бюрократите са свещени. На комедията ѝ остава да се занимава с тези теми, които са превърнали оперетата и холивудския фарс в отвратителни забавления.

[1] Вж. Cabet, Voyage en Icarie, Paris, 1848, p. 127 ↑

[2] За системата на бойкот, създадена от Католическата църква, вж. P. Blanshard, American Freedom and Catholic Power, Boston, 1949, pp. 194–198. ↑

[3] The House Of Peers by William Schwenck Gilbert — Бел.кор. ↑

5. ТЕСНОГРЪДИЕТО НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Повърхностният наблюдател на съвременните идеологии би могъл лесно да не признае преобладаващото тесногърдие на тези, които формират общественото мнение, и машинациите, които пречат да се чуе гласът на несъгласните. По всичко личи, че има несъгласие по проблеми, смятани за съществени. Комунистите, социалистите и интервенционистите, а също разнообразните секти и школи на тези групи воюват помежду си с такова настървение, че вниманието се отклонява от фундаменталните догми, относно които между тях има пълно съгласие. От друга страна, малцината независими мислители, които имат смелостта да поставят под въпрос тези догми, са поставени на практика извън закона и техните идеи не могат да достигнат до четящата публика. Огромната машина за „прогресивна“ пропаганда и вътпяване на идеи също така е успяла да наложи тези табути. Самозваните алтернативни школи доминират на сцената и налагат нетолерантна правоверност.

Този „неортодоксален“ догматизъм е вътрешно противоречива и объркана смесица от различни несъвместими помежду си доктрини. Това е най-лош тип еkleктика, тенденциозно подбрана колекция от догадки, заимствани от заблуди и погрешни възгледи, които са отдавна опровергани. Тя включва фрагменти от множество социалистически автори, „утописти“ и „научни марксисти“ от немската историческа школа, фабианците, американските институционалисти, френските синдикалисти и технократите. Повтаря грешките на Годуин, Карлайл, Ръскин, Бисмарк, Сорел, Веблен и множество от по-малко известни автори.

Фундаменталната догма на това кредо заявява, че бедността е резултат от порочните социални институции. Първородният грях, който е лишил човечеството от блажен живот в райската градина Едем, е установяването на частната собственост и инициатива. Капитализмът обслужва само егоистичните интереси на грубите експлоататори. Той обрича масите от честни хора на прогресивно обедняване и деградация. Това, което е нужно, за да бъдат всички хора

проспериращи, е обуздаването на алчните експлоататори от великия бог, наречен Държава. Мотивът на „служенето“ трябва да замести мотива на „печалбата“. За щастие, според тях никакви интриги и никаква бруталност от страна на проклетите „икономически роялисти“ не могат да потушат реформисткото движение. Настъпването на ерата на „централното планиране“ е неизбежно. Тогава ще има всичко в изобилие за всеки един. Тези, които искат да ускорят такава голяма трансформация, се наричат „прогресивни“, именно защото претендират, че работят за осъществяването на онова, което е и желано, и в съответствие с неумолимите закони на историческата еволюция. Те заклеймяват като реакционери всички, които полагат напразни усилия да спрат прогреса.

От гледна точка на тези догми „прогресивните“ подкрепят определени политики, които според техните претенции биха могли незабавно да подобрят положението на страдащите маси. Те препоръчват например кредитна експанзия и увеличаване на парите в обращение, определяне на минимални нива на заплатите, които да бъдат въведени, било под натиска и насилието на правителството, било по настояване на профсъюзите, контрол над цените на стоките и наемите и други интервенционистки мерки. Икономистите обаче са доказали, че всички тези пенкилери не постигат резултатите, които техните защитници очакват да получат. Резултатът от тях, *от гледна точка на онези, които ги препоръчват и се обявяват за тяхното изпълнение*, е още по-незадоволителен, отколкото предишното състояние на нещата, което е трябвало да променят. Кредитната експанзия завършва с редуването на икономическа криза и периоди на депресия. Инфлацията прави цените на всички стоки и услуги солени. Опитите да се въведат нива на заплатите, по-високи от онези, които би определил свободно регулиращият се пазар, създават масова безработица, която продължава с години. Ценовите тавани имат за резултат намаляване на притока на стоките, които са засегнати от тях. Икономистите са доказали тези теореми по неоспорим начин. Нито един „прогресивен“ псевдоикономист дори не се е опитал да ги опровергае.

Същественото обвинение от страна на „прогресивните“ срещу капитализма е, че редуването на кризи и депресии и масовата безработица са негови вътрешноприсъщи черти. Тези явления

демонстрират обратното: резултатът от интервенционистките опити за регулиране на капитализма нанася последния удар на „прогресивната“ идеология. Тъй като „прогресивните“ не са в състояние да посочат каквито и да било сериозни възражения срещу икономическите теории, те се опитват да ги държат настрана от народа и особено от интелектуалците и студентите в университетите. Всяко споменаване на тези ереси е строго забранено. Авторите им са обиждани и студентите са убеждавани да не четат техните „налудничави идеи“.

Според мнението на „прогресивния“ догматик има две групи хора, които се карат относно това каква част от „националния доход“ трябва да получи всяка една от тях. Класата на имащите, на предприемачите и капиталистите, които те често наричат „мениджъри“, не е готова да остави на „трудолюбивите“, т.е. на хората на заплата и на наемните работници, нещо повече от трохи, съвсем малко над екзистенц-минимума. „Трудолюбивите“, както лесно можем да се схванем, ядосани от алчността на „мениджърите“, са склонни да послушат радикалите, комунистите, които искат да експроприират изцяло мениджмънта. Но по-голямата част от работническата класа е достатъчно умерена, за да не изпадне в краен радикализъм. Тя отхвърля комунизма и е готова да се задоволи с по-малко от тоталната конфискация на „незаслужените“ доходи.

Те са за едно умерено разрешение, за планиране, за „държава на благоденствието“ и за социализъм. В този спор интелектуалците, които уж не принадлежат към нито един от двата съперничаещи си лагера, са призовани да действат като арбитри. Те, професорите, представителите на науката и писателите, литературните дейци, трябва да неутрализират екстремистите от двете групи — тези, които препоръчват капитализъм и тези, които проповядват комунизъм. Те трябва да застанат на страната на умерените. Трябва да се обявят за планиране, за „държава на благоденствието“, за социализъм, трябва да подкрепят всички мерки, насочени към обуздаване на алчността на мениджмънта, и да го възпрат от злоупотреби с икономическата му сила.

Няма нужда отново да се заемаме с подробен анализ на всички заблуди и противоречия, които се съдържат в този начин на мислене. Достатъчно е да се открият три фундаментални грешки.

Първо. Големият идеологически конфликт на нашето време не е борбата за разпределение на „националния доход“. Не е спорът между две класи, всяка от които желае да присвои за себе си колкото се може по-голям дял от тоталната сума, налична за разпределение. Това е противоречие във връзка с избора на най-адекватна система на икономическа организация на обществото. Въпросът е коя от двете системи — капитализмът или социализмът, гарантира по-висока производителност на човешките усилия за подобряване на жизнения стандарт на хората. Въпросът е и в това, дали социализмът може да бъде разглеждан като заместител на капитализма, дали какъвто и да било рационален начин на производствената дейност, т.е. метод, основан на икономически изчисления, може да бъде осъществен в условията на социализъм. Тесногърдието и догматизмът на социалистите си проличават във факта, че те упорито отказват да навлязат в проучване на тези проблеми. За тях е предопределено заключението, че капитализмът е най-лошата от всички злини, а социализмът е възплъщение на всичко добро. Всеки опит да се анализират икономическите проблеми на социалистическото общество се разглежда като оскърбление срещу Величеството (*l'se majest?*). Тъй като условията, които преобладават в западните страни, още не позволяват ликвидирането на подобни престъпници по руския модел, те биват обиждани и обругавани, поставят се под съмнение техните мотиви и ги бойкотират^[1].

Второ. Няма икономическа разлика между социализма и комунизма. И двата термина, *социализъм* и *комунизъм*, обозначават една и съща икономическа организация на обществото, т.е. обществен контрол върху всички средства за производство, различен от частния контрол върху средствата за производство, т.е. капитализма. Двата термина, *социализъм* и *комунизъм*, са синоними. Документът, който всички социалисти-марксиста смятат за неотменима основа на кредото си, е наречен Комунистически манифест. От друга страна, официалното название на комунистическата Руска империя е Съюз на съветските социалистически републики (СССР)^[2].

Противопоставянето между съвременните комунистически и социалистически партии не засяга крайната цел на политиката им. То се отнася предимно до желанието на руските диктатори да подчинят колкото се може повече държави, на първо място Съединените щати.

Освен това то е свързано с въпроса дали осъществяването на обществен контрол върху средствата за производство може да се постигне по конституционен път или чрез насилствено сваляне на действащото правителство.

Нито пък термините „планиране“ и „държава на благоденствието“, както те се използват от икономистите, държавниците, политиците и останалите хора, означават нещо различно от крайната цел на социализма и комунизма.

Планирането означава, че планът на правителството трябва да замени плановете на отделните граждани. Това значи, че предприемачите и капиталистите трябва да бъдат лишени от правото да използват капитала си според своите собствени възгледи и ще бъдат задължени да приемат безусловно заповедите, издадени от централния планов съвет или бюро. Става дума за прехвърляне на контрола от предприемачите и капиталистите към правителството.

Така, следователно, е сериозна грешка да се смята, че социализмът, планирането или „държавата на благоденствието“ са разрешение на проблемите на икономическа организация на обществото, която би се различавала от тази на комунизма и която би следвало да се оцени като „по-умерена“ и „не толкова крайна“. Социализмът и планирането не са противодействие на комунизма, както, изглежда, вярват много хора. Социалистът е по-умерен от комуниста, доколкото той не предава секретни документи на страната си на руски агенти и не заговорничи за убийството на антикомунистически буржоа. Това, естествено, е много важна разлика. Но няма никаква връзка с крайната цел на политическите действия.

Трето. Капитализмът и социализмът са два обособени модела на социална организация. Частният контрол върху средствата за производство и общественият контрол са противоречиви, а не просто противоположни понятия. Няма такова нещо като смесена икономика, система, която да стои по средата между капитализма и социализма. Тези, които я поддържат и погрешно вярват, че това е решението на „златната среда“, не препоръчват компромис между капитализма и социализма, а трети модел, който има свои особености и трябва да бъде оценен според собствените си достижения. Тази трета система, която икономистите наричат интервенционизъм, не комбинира, както твърдят нейните поддръжници, някои от чертите на капитализма и

социализма. Тя е нещо напълно различно и от двете системи. Икономистите, които заявяват, че интервенционизмът не постига целите, които неговите поддръжници се стремят да постигнат, но влошава нещата — не от гледна точка на самите икономисти, но от гледна точка на самите привърженици на интервенционизма — не са безкомпромисни екстремисти. Те просто описват неизбежните последици от интервенционизма.

Когато Маркс и Енгелс се обявили в Комунистическия манифест за крайни интервенционистки мерки, те не са имали предвид да предложат компромис между социализма и капитализма. Те са смятали тези мерки, по случайност същите мерки, които днес са в основата на политиката на „Новия курс“ и на „Справедливия курс“, като първи стъпки към установяването на завършения комунизъм. Те самите ги описват като „икономически недостатъчни и неиздържани“ и ги препоръчват само защото „в хода на движението те биват надхвърлени, създават нуждата от нови пробиви в стария социален ред и са неизбежни като мерки за цялостно революционизиране на начина на производство“.

Така социалната и икономическата философия на „прогресивните“ е защита на социализма и комунизма.

[1] Последните две изречения не се отнасят до трима или четирима съвременни социалистически автори, които наистина много късно и по много незадоволителен начин започват да изследват икономическите проблеми на социализма. Но те са буквално верни за всички останали социалисти от началната епоха на социализма до днес. ↑

[2] За опитите на Сталин да направи фалшиво разграничение между социализъм и комунизъм, вж. Mises, *Planned Chaos*, Irvington-on-Hudson, 1947, pp. 44–46 (reprinted in the new edition of *Socialism*, Yale University Press, 1951, pp. 552–553). ↑

6. „СОЦИАЛНИТЕ“ РОМАНИ И ПИЕСИ

Публиката, приемаща социалистическите идеи, иска социалистически („социални“) романи и пиеси. Самите автори, обзети от социалистически идеи, са готови да предоставят исканите произведения. Те описват незадоволителните условия, които според инсинуациите им са неизбежно следствие от капитализма. Описват бедността и лишенията, невежеството, мръсотията и болестите на експлоатираните класи. Бичуват лукса, глупостта и моралното разложение на експлоататорските класи. В техните очи всичко, което е лошо и смешно, е буржоазно, а всичко, което е добро и възвишено, е пролетарско.

Авторите, които се занимават с жертвите на бедността, могат да бъдат разделени на две групи. В първата група са онези, които не са изпитали лично бедността. Те са били родени и възпитани в „буржоазна“ среда или в средата на проспериращи наемни работници или селяни, и за тях средата, в която поставят героите на своите романи и пиеси, е непривична. Тези автори трябва, преди да започнат да пишат, да съберат информация за живота на низшите класи, които искат да опишат. Те се заемат с проучвания. Разбира се, те не могат да пристъпят към обекта на проучванията си с непредубеден разум. Те знаят предварително какво ще открият. Убедени са, че условията на наемните работници са невероятно отчайващи и ужасни. Затварят очите си пред всичко, което не искат да видят, и откриват само онова, което потвърждава тяхното предубедено мнение. Били са научени от социалистите, че капитализмът е система, причиняваща ужасни страдания на масите и че колкото повече се развива и достига пълния си разцвет, толкова повече огромното мнозинство хора обеднява. Техните романи и пиеси са оформени като проучвания за демонстриране на тази марксистка догма.

Грешката на тези автори не е, че са избрали да опишат мизерията и нищетата. Един човек на изкуството може да покаже майсторството си при пресъздаването на какъвто и да е обект. Грешката им се състои по-скоро в тенденциозното и погрешно представяне и интерпретиране

на социалните условия. Те не разбират, че шокиращите обстоятелства, които описват, са резултат от отсъствието на капитализъм, остатъци от докапиталистическото минало или ефект от политика, саботираща действието на капитализма. Те не схващат, че капитализмът, като осъществява мащабно производство за масова консумация, е всъщност система за изличаване на бедността, колкото е възможно повече. Те описват наемния работник само в качеството му на работна ръка и никога не мислят за това, че той е и основният потребител, било на фабричните стоки, или на храните и суровините, които се разменят за тях.

Склонността на тези автори да се занимават с опустошенията и бедите се превръща в скандално изопачаване на истината, когато те внушават, че онова, което описват, е състояние типично и представително за капитализма. Информацията, предоставена от статистическите данни, относно производството и продажбите на всички артикули на масовото производство ясно показва, че типичният наемен работник не живее в дълбока мизерия.

Голямата фигура в школата на „социалната литература“ е бил Емил Зола. Той е създал модела, който тълпи от по-ненадарени имитатори са възприели. Според него изкуството е тясно свързано с науката. То трябва да се основава на проучванията и да илюстрира научните открития. Основен резултат от социалните науки, поне според Зола, е догмата, че капитализмът е най-голямата от всички злини и че настъплението на социализма е не само неизбежно, но и във висша степен желателно. Неговите романи са всъщност „корпус на социалистическата проповед“^[1]. Но Зола бил много скоро надминат в своята просоциалистическа предубеденост и пристрастност от „пролетарската“ литература на адептите му.

„Пролетарските“ литературни критици претендират, че онова, с което се занимават тези „пролетарски“ автори, са просто неподправените факти от опита на пролетариата^[2]. Тези автори обаче не предават просто фактите. Те ги интерпретират от гледна точка на ученията на Маркс, Веблен и двамата Уеб. Тази интерпретация е същността на писанията им, най-набиващият се в очи мотив, който ги характеризира като просоциалистическа пропаганда. Тези писатели възприемат догмите, на които са основани обясненията им за събитията, като разбиращи се от само себе си и неоспорими и са

напълно убедени, че читателите им споделят техните убеждения. Затова често им се струва прекалено да споменават доктрините открито. Понякога се опират на тях само имплицитно.

Но това не променя факта, че всичко, което те описват в книгите си, зависи от валидността на социалистическите убеждения и псевдоикономическите конструкции. Произведенията им са илюстрация на уроците на антикапиталистическите доктринери и се срутва заедно с тях.

Втората група автори на „пролетарска“ проза са тези, родени в пролетарска среда, която описват в книгите си. Тези хора са се откъснали от обкръжението на физическите работници и са станали част от професионалистите. Те не са като „пролетарските“ автори с буржоазен произход и не се нуждаят от специално проучване, за да научат нещо за живота на наемните работници. Могат да се опрат на собствения си опит.

Личният им опит ги учи на неща, които изцяло противоречат на същностни догми на социалистическото верую. Надарените и трудолюбиви синове на родители, живеещи в скромни условия, не са лишени от достъп до по-добри позиции. Авторите с „пролетарски“ произход са сами по себе си пример за този факт. Те знаят защо самите те са успели, докато повечето от техните братя и приятели не са могли. В хода на напредването си към по-добро положение в живота те са имали предостатъчно възможности да се срещнат с други младежи, които като тях са искали да учат и да напреднат. Знаят защо някои от тях са успели, а други не. Сега, живеейки сред „буржоата“, те откриват, че онова, което отличава човека, който печели повече пари от оня, който печели по-малко, не е това, че първият е мошеник. Те не биха се издигнали над нивото, в което са се родили, ако са били толкова глупави, че да не виждат, че мнозина бизнесмени и професионалисти са самоиздигнали се хора, които, подобно на тях, са били в началото бедни. Не може да не разбират, че разликите в доходите са резултат от фактори, различни от тези, посочени от социалистическото възмушение.

Ако такива автори се отдадат на писане на неща, които са всъщност просоциалистическа проповед, то те са неискрени. Техните романи и пиеси не са достоверни и следователно не са нищо друго, освен боклук. Те са много по-надолу от стандарта на книгите на

техните колеги от „буржоазен“ произход, които поне вярват в това, което пишат.

Социалистическите автори не се задоволяват с описание на условията за живот на жертвите на капитализма. Те също така се занимават с живота и делата на благодетелстваните от него — бизнесмените. Имат намерение да покажат на читателя как възниква печалбата. Тъй като те самите, слава Богу, не са запознати с тази мръсна материя, най-напред търсят информация в книгите на компетентните историци. Това е, което онези експерти им разказват за „финансовите гангстери“ и за „бандитските босове“, и начина, по който са станали богати. „Той започна кариерата си като прекупвач на добитък, което означава, че изкупуваше добитъка на селяните и го караше на пазара за продан. Продаваше го на касапите според теглото. Преди да го откара на пазара, го хранеше със сол и му даваше да пие огромно количество вода. Един галон вода тежи около 8 фунта. Като вкараш три или четири галона вода в една крава, ще имаш прираст, когато се наложи да я продадеш.“^[3]

По същия начин десетки романи и пиеси описват сделките на злодея в тази история — бизнесмена. Магнатите стават богати, като продават напукана стомана и развалена храна, обувки с мукавени подметки и памук вместо коприна. Те подкупват сенатори и управници, съдии и полицаи. Мамят клиентите си и работниците си. Това е много елементарна история.

На тези автори не им хрумва въобще, че описват всички останали американци като съвършени идиоти, които могат да бъдат лесно измамани от всеки негодник. Гореспоменатият трик на подутите крави е най-примитивният и остарял метод за мамене.

Трудно е да се повярва, че в други части на света има купувачи на добитък, които са толкова тъпи, че да бъдат преметнати така. Да приемем, че в Съединените щати е имало касапи, които могат да бъдат измамани по този начин, значи да очакваме твърде много от ограничеността на читателя. Това важи за всички останали подобни басни.

В частния си живот бизнесменът, според описанията на „прогресивния“ автор, е варварин, комарджия и пияница. Той прекарва времето си в конни състезания, вечери в нощни клубове и нощи с любовниците си. Както посочват Маркс и Енгелс в Комунистическия

манифест, тези „буржоа не се задоволяват с това да имат съпругите и дъщерите на пролетариите си на свое разположение, да не говорим за обикновените проститутки, но изпитват особено голямо удоволствие да прелъстяват и един другиму съпругите.“ Така е описан американският бизнес и в голяма част от американската литература^[4].

[1] Вж. P. Martino article Émile Zola in the [Encyclopedia of the Social Sciences](#), XV, p. 537. ↑

[2] Вж. J. Freeman, Introduction to Proletarian Literature in the United States, an Anthology, New York, 1935, pp. 9–28. ↑

[3] Вж. W. E. Woodward (A New American History, New York, 1938, p. 608) при описанието на един бизнесмен, който основал богословско училище. ↑

[4] Вж. Блестящия анализ на John Chamberlain, The Businessman in Fiction (Fortune, November 1948, pp. 134–148). ↑

НЕИКОНОМИЧЕСКИТЕ ВЪЗРАЖЕНИЯ СРЕЩУ КАПИТАЛИЗМА

1. АРГУМЕНТЪТ НА ЩАСТИЕТО

Критиците издигат две обвинения срещу капитализма. Първо, те казват, че притежанието на автомобил, телевизор и хладилник не правят човека щастлив. Второ, добавят, че има все още хора, които не притежават нито едно от тези блага. И двете твърдения са верни, но те не съдържат обвинение срещу капиталистическата система на социално сътрудничество.

Хората не се блъскат и трудят, за да постигнат съвършеното щастие, а за да отстранят доколкото е възможно усещаните от тях трудности и така да станат по-щастливи, отколкото са били преди. Човек, който си купува телевизор, доказва по този начин, че той мисли, че притежаването на този уред ще увеличи неговото благосъстояние и ще го направи по-доволен, отколкото е бил без него. Ако не бе така, той не би го купил. Задачата на лекаря е не да направи пациента щастлив, а да облекчи болката му и да го върне в по-добра форма за преследване на основната цел на всяко човешко съществуване: борбата срещу всички фактори, вредни за неговия живот и благополучие.

Може би е вярно, че сред будистките монаси, живеещи от милостиня, в мръсотия и бедност, има такива, които се чувстват съвършено щастливи и не завиждат на никой набаб. Но е факт, че за огромното мнозинство от хората такъв живот би бил нетърпим. За тях импулсът към непрекъснато подобряване на външните условия на съществуване е вроден. Кому би хрумнало да дава за пример някой азиатски просяк на средностатистическия американец? Едно от значителните постижения на капитализма е спадът в детската смъртност. Кой би искал да отрече, че този феномен е отстранил поне една от причините за нещастieto на толкова много хора?

Не по-малко абсурден е вторият упрек, отправен към капитализма, а именно, че технологичните и терапевтичните иновации не облагодетелстват всички хора. Промените в условията на живот на хората се появяват от пионерските усилия на най-умните и най-енергични хора. Те поемат водачеството и останалата част от човечеството ги следва стъпка по стъпка. Иновацията е на първо време

лукс за малцина, докато постепенно не стане достъпна за мнозинството. Не е толкова разумно възражението относно употребата на обувки или вилици, че те се разпространяват бавно и дори днес милиони хора живеят без тях. Изисканите дами и господа, които първи са започнали да използват сапун, са били предвестници на масовото производство на сапун за обикновените хора. Ако тези, които имат днес средствата да купят телевизор, е трябвало да се въздържат от покупката, защото други хора не могат да си го позволят, то те няма да насърчат, а ще пречат на популяризирането на този уред^[1].

[1] Вж. [Капитализмът такъв, какъвто е, и както е виждан от обикновения човек](#), последните три абзаца, относно вътрешноприсъщата тенденция на капитализма за скъсяване на времето между появата на ново подобрение и момента, в който то става всеобщо употребимо. ↑

2. МАТЕРИАЛИЗМЪТ

Отново има мърморковци, които обвиняват капитализма за онова, което наричат негов груб материализъм. Не могат да отрекат, че капитализмът притежава тенденцията да подобрява материалните условия на човечеството. Но те казват, че той е отклонил хората от по-висши и благородни цели. Той храни телата, но оставя гладни душите и умовете. Довел е до упадък на изкуствата.

Отминали са дните на големите поети, скулптори и архитекти. Нашето време произвежда само боклук.

Оценката за достойнствата на дадено произведение на изкуството е изцяло субективна. Някои хора хвалят онова, което други отхвърлят. Няма мярка, с която да измерим естетическата стойност на поема или на сграда. Тези, на които се харесва катедралата в Шартр или „Las Meninas“^[1] на Веласкес, може да мислят, че онези, които не харесват тези шедеври, са простаци. Мнозина студенти са отегчени до смърт, когато в училище ги карат да четат „Хамлет“. Само хора, надарени с искрата на артистичната духовност, могат да оценят и да се насладят на произведението на един художник.

Сред онези, които претендират за призванието на образовани хора, има огромно лицемерие. Те се надуват като ценители и демонстрират фалшив ентусиазъм към изкуството на миналото и към художници, които са отдавна покойници. Не показват обаче подобна симпатия към съвременните художници, които още се борят за признание. Показното преклонение пред старите майстори е за тях начин да осмеят и пренебрегнат новите, които се отклоняват от традиционните правила и създават свои собствени.

Джон Ръскин ще бъде запомнен, заедно с Карлайл, двамата Уеб, Бърнард Шоу и някои други, като един от гробокопачите на британската свобода, цивилизация и просперитет. Неудачник в своя личен и обществен живот, той прославял войната и кръвопролитие и фанатично хулел учението на политическата икономия, което не разбирал. Той бил тесногръд противник на пазарната икономика и романтичен хвалител на гилдиите. Възхвалявал изкуството от

предишните епохи. Но когато се изправил пред творбата на един голям жив художник, Уистлър, той го охулил по такъв груб и ругателски начин, че бил обвинен в обида и признат за виновен от съда. Писанията на Ръскин популяризирали предразсъдъка, че капитализмът, освен че е лоша икономическа система, е заменил красотата с грозотия, величието с дребнавост и изкуството с боклук.

Тъй като хората се различават значително при оценката на художествените постижения, не е възможно да се поведе разговор за ниското качество на изкуството в капиталистическата епоха, със същия категоричен дух, с който бихме могли да отхвърлим грешки при логически разсъждения или при установяването на факти от опита. Но нито един нормален човек не би бил толкова безочлив да омаловажава величието на художествените постижения от епохата на капитализма.

Най-значимото изкуство от епохата на „грубия материализъм и печалбарство“ е била музиката. Вагнер и Верди, Берлиоз и Бизе, Брамс и Брукнер, Хуго Волф и Малер, Пучини и Рихард Щраус, каква живописна кавалкада! Каква ера, в която такива майстори като Шуман и Доницети са били засенчени от по-велики гении!

След това тук са големите романи на Балзак, Флобер, Мопасан, Йенс Якобсен, Пруст и поемите на Виктор Юго, Уолт Уитман, Рилке, Йейтс. Колко беден би бил животът ни, ако трябваше да се лишим от произведенията на тези гиганти и на мнозина други, не така изтъкнати автори.

Да не забравяме френските художници и скулптори, които ни научиха на нови начини за наблюдение на света и наслада от светлината и цветовете.

Никой не е оспорвал някога, че тази епоха доведе до напредък всички клонове на научната дейност. Но, казват мърморковците: това бе предимно работа на специалистите, а липсвал „синтезът“. Едва ли може някой да изопачи по толкова абсурден начин постиженията на съвременната математика, физика и биология. А какво да кажем за книгите на философи като Кроче, Бергсон, Хусерл и Уайтхед?

Всяка епоха има своя характеристика по отношение на художествените си постижения. Имитацията на шедеври на миналото не е изкуство, а рутина. Това, което придава ценност на едно произведение, са чертите, с които то се отличава от други произведения. Това е нещото, което се нарича стил на периода.

В едно отношение хвалителите на миналото изглежда имат право. Последните генерации не са оставили на бъдещето такива паметници като пирамидите, гръцките храмове, готическите катедрали и църквите на Ренесанса и Барока. В последните сто години са построени множество църкви и дори катедрали и още повече правителствени дворци, училища и библиотеки. Но те не показват никаква оригинална концепция, отразяват стари стилове или смесват различни стари стилове. Само в апартаментите, офисите и частните домове можем да открием да се развива нещо, което бихме могли да наречем архитектурен стил на нашето време. Макар и да би било чист педантизъм, да не се оцени величественият архитектурен контур на Ню Йорк, все пак може да се приеме, че модерната архитектура не е достигнала своеобразието на онази от отминалите векове.

Причините за това са разнообразни. Доколкото става дума за сгради с религиозно предназначение, подчертаният консерватизъм на църквите изключва всякакви иновации. С изчезването на династиите и аристократите импулсът за строеж на нови дворци е изчезнал. Богатството на предприемачите и капиталистите, каквото и да разправят антикапиталистическите демагози, е толкова по-нищожно от това на крале и князе, че те не могат да се заемат с такова луксозно строителство. Никой днес не е толкова богат, че да планира палати като *Версай* или *Ескориал*. Заповедите за построяване на правителствени сгради вече не идват от деспоти, които са били свободни, в разрез с общественото мнение, да изберат майстор, когото те харесват, и да спонсорираат проект, който би скандализирал тъпото мнозинство. Комитетите и съветите не изглежда да възприемат идеите на дръзки пионери. Те предпочитат да действат на сигурно.

Досега не е имало епоха, в която толкова много хора да са били готови да оценяват съвременното изкуство. Почитта към великите автори и художници винаги е била ограничена в малки групи. Това, което характеризира капитализма, не е лошият вкус на тълпите, а фактът, че тези тълпи, които просперират благодарение на капитализма, стават „потребители“ на литературата, разбира се, на долнокачествената литература. Книжният пазар е наводнен от порой от тривиална проза, предназначена за полуграмотните. Но това не пречи на великите автори да създават непреходни творби.

Критиците леят сълзи за мнимия упадък на приложните изкуства. Те сравняват например мебелите, запазени в замъците на европейските аристократични фамилии и в сбирките на музеите с евтините неща, които са масова продукция. Пропускат обаче да видят, че тези колекции са били направени изключително за богатите. Гравираниите скринове и резбованите маси не биха могли да бъдат открити в мизерните хижи на по-бедните съсловия. Онези, които оплакват евтината мебелировка на американския наемен работник, трябва да прекосят Рио Гранде дел Норте и да огледат бордеите на мексиканските пеони, в които няма никакви мебели. Когато модерната индустрия е започнала да осигурява на масите необходимите принадлежности за по-добър живот, основната грижа е била да се произвежда колкото се може по-евтино, без никаква мисъл за естетически ценности. По-късно, когато напредъкът на капитализма е повишил жизнения стандарт на масите, те са се обърнали постепенно към производството на неща, на които не липсват финес и красота. Само романтични предразсъдъци биха накарали наблюдателя да пренебрегне факта, че все повече граждани на капиталистическите страни живеят в среда, която не може да бъде просто отхвърлена като грозна.

[1] Las Meninas (Дами в очакване) — картина на испанския художник Диего Веласкес. ↑

3. НЕСПРАВЕДЛИВОСТТА

Най-ожесточените хулители на капитализма са онези, които го отхвърлят заради мнимата му несправедливост. Загубено време би било да се описва какво трябва да бъде и какво не е, защото това е против непоколебимите закони на реалния свят. Такива блянове могат да бъдат възприемани като безвредни, доколкото си остават мечти. Но когато техните автори започват да пренебрегват разликата между фантазията и реалността, те се превръщат в най-сериозно препятствие пред човешкия стремеж за подобряване на външните условия на живот и благосъстояние.

Най-лошата от тези заблуди е идеята, че „природата“ е дарила всеки човек с определени права. Според тази доктрина природата е щедра към всяко новородено дете. Има по много от всичко за всеки. Следователно всеки има справедлива и неотчуждаема претенция към всички свои съвременници и към обществото, че трябва да получи пълния дял, който природата му е определила. Вечните закони на природата и божествената справедливост изискват никой да не си присвоява онова, което по право принадлежи на други хора. Бедните са в нужда само защото несправедливи хора са ги лишили от правата им, придобити по рождение. Задача на църквата и на светските власти е да осуетяват този грабеж и да осигурят просперитет на всички хора.

Всяка дума от това учение е невярна. Природата не е щедра, а „стисната“. Тя е ограничила всички неща, които са необходими за запазването на човешкия живот. Тя е населила света с животни и растения, на които е вроден импулсът да унищожават човешкия живот и благосъстояние. Тя съдържа сили и елементи, чието действие е гибелно за човешкия живот и човешките усилия за запазването му. Оцеляването и благосъстоянието на човека са постижение на уменията му, с което той е използвал основния инструмент, с който го е снабдила природата — разума.

Хората, които си сътрудничат в системата за разпределение на труда, са създали цялото богатство, което мечтателите смятат за безплатен подарък от природата. С оглед на „разпределението“ на това

богатство е безсмислено да се позоваваме на някакъв уж божествен или природен принцип на справедливост. Това, което има значение, е не разпределянето на порции от фонд, осигурен на хората от природата. Проблемът е по-скоро да се развият онези социални институции, които дават възможност на хората да продължават и да увеличават производството на всички онези неща, от които имат нужда.

Световният съвет на църквите, икуменическа организация на протестантските църкви, обяви през 1948 г.: „Справедливостта изисква жителите на Азия и Африка например да получат повече от богатата на машинното производство“^[1]. Това има смисъл само ако някой докаже, че Господ е дарил на човечеството определено количество от машини и очаква, че тези устройства ще бъдат равномерно разпределени сред различните нации. Но капиталистическите страни са били достатъчно лоши да овладеят повечето от това, което „справедливостта“ евентуално им е определила и така е лишила жителите на Азия и Африка от законния им дял. Какъв срам!

Истината е, че натрупването на капитал и инвестирането му в машини, извор на относително по-голямото богатство на западните народи, се дължи изключително на свободния капитализъм, който същият документ на църквите страстно изобличава и отхвърля по морални съображения. Не е грешка на капиталистите, че азиатците и африканците не са възприели тези идеологии и политики, които биха направили възможна еволюцията на истински капитализъм. Нито пък е грешка на капиталистите, че политиката на тези народи е отхвърлила опитите на чужди инвеститори да им дадат „повече от богатата на машинното производство“.

Никой не оспорва, че това, което причинява нищетата на милиони хора в Азия и Африка, е, че те се придържат към примитивни методи на производство и пропускат предимствата, които биха получили от употребата на по-добри инструменти и съвременни технологични методи. Но има едно-единствено средство за преодоляване на техните беди, а именно пълното възприемане на свободния, *laissez-faire* капитализъм. Това, от което се нуждаят, е частно предприемачество и натрупване на нов капитал, капиталисти и предприемачи. Безсмислено е да се обвиняват капитализма и капиталистическите нации от Запада за бедственото състояние, което

са си причинили изостаналите народи. Посоченото лекарство е не „справедливостта“, а замяната на лошата политика с добрата *laissez-faire* политика.

Не празни приказки за смътната концепция за справедливостта са повишили жизнения стандарт на обикновения човек в капиталистическите страни до съвременното му ниво, а дейността на хората, заклеймени като „груби индивидуалисти“ и „експлоататори“. Бедността на изостаналите народи се дължи на факта, че политиката им на експроприация, дискриминационно данъчно облагане и контрол над валутния обмен пречи на инвестирането на чуждестранен капитал, докато вътрешната им политика възпрепятства натрупването на местен капитал.

Всички онези, които отхвърлят капитализма по морални съображения, като несправедлива система, са подвеждани от неспособността си да разберат какво е това капитал, как възниква и как се поддържа, и какви са предимствата, които се извличат от употребата му в процесите на производство.

Единственият източник за получаване на допълнителни средства за производство е спестяването. Ако всички стоки, които се произвеждат, се консумират, няма да се появи нов капитал. Но ако потреблението изостава от производството и излишъкът от новопроизведени стоки спрямо потребените стоки се използва за по-нататъшен производствен процес, този процес следователно се осъществява с помощта на повече капиталови стоки. Всички капиталови стоки са стоки-посредници, етапи по пътя, който води от първоначалната употреба на първоначалните фактори на производството, т.е. естествените източници и човешкия труд, до появата на стоки, готови за потребление. Всички те са преходни. Рано или късно те се изчерпват в процеса на производство. Ако всички продукти бъдат изконсумирани без подмяна на капиталовите стоки, които са били използвани за тяхното производство, капиталът свършва. Ако това се случи, то по-нататъшното производство може да се подпомогне от по-малко количество капиталови стоки и затова ще осигури по-ниска производителност за единица от природните ресурси и използвания труд. За да се предпазим от подобни текущи преразходи липса на инвестиции, би трябвало да посветим част от производствените усилия за поддържане на капитала и за подмяна на

капиталовите стоки, изразходвани в производството на потребителски стоки.

Капиталът не е безплатен дар от Господ или от природата. Той е резултат от предвидливи ограничения на потреблението от страна на човека. Създаден е и е увеличен от спестяването и се поддържа чрез въздържане от текущи разходи.

Капиталовите стоки не съдържат в себе си силата да повишат производителността на естествените ресурси и на човешкия труд. Само ако плодовете от спестовността са разумно употребени или инвестирани, те увеличават производителността за единица естествени ресурси и труд. Ако не се случи това, те биха били разхитени или пропилены.

Натрупването на нов капитал, поддържането на предварително натрупания капитал и използването на капитал за повишаването на производителността на човешкия труд са плодовете от целенасочената човешка дейност. Те са резултат от поведението на пестеливи хора, които спестяват и се въздържат от преразход, именно капиталисти, които получават лихви, както и хора, които успяват да употребят наличния капитал за най-добро задоволяване на нуждите на потребителите, по-точно предприемачите, които получават печалби.

Нито капиталът (или капиталовите стоки), нито пък поведението на капиталистите и предприемачите, които се занимават с капитала, биха могли да повишат жизнения стандарт на останалите хора, ако тези некапиталисти и непредприемачи не реагират по определен начин. Ако наемните работници трябваше да се държат по начина, който е описан в лъжливия „железен закон за надниците“ и не биха знаели за никаква друга употреба на спечеленото, освен да се хранят и да създадат повече деца, то увеличението на натрупания капитал щеше да върви в крак с увеличаването на населението. Всички предимства, извлечени от натрупването на допълнителен капитал, щяха да бъдат погълнати от увеличаването на населението. Но хората не отговарят на дадено подобрене на външните условия на техния живот по начина, по който правят това гризачите и микробите. Те познават и друго задоволяване, различно от хранене и от размножаване. Следователно в страните от капиталистическата цивилизация увеличението на натрупания капитал изпреварва нарастването на населението. В границите на това нарастване, маргиналната производителност на

труда се увеличава спрямо маргиналната производителност на материалните фактори на производството. Така възниква тенденцията за по-високи нива на заплащането. Пропорцията на общата продукция, която отива при наемните работници, се повишава спрямо онова, което отива като лихва при капиталистите и като рента при земевладелците^[2].

Да се говори за производителността на труда има смисъл само ако някой се опре на маргиналната производителност на труда, т.е. на свиването в нетното производство, което би било причинено от отстраняването на един работник. Тогава това се отнася към крайната икономическа стойност, за определено количество стоки или неговият паричен еквивалент. Концепцията за общата производителност на труда, така както е спрягана в обичайните разговори за мнимото естествено право на работниците да претендират за цялото увеличение на производителността, е празна и неясна.

Тя се основава на илюзията, че е възможно да се определят дяловете, които всеки един от различните допълващи се фактори на производството е допринесъл физически за произвеждането на продукта. Ако някой разреже лист хартия с ножици, не е възможно да се определят квоти от резултата за ножиците (или за всяко от двете остриета) и на човека, който ги е държал. За да се произведе автомобил, имаме нужда от различни машини и инструменти, разнообразни суровини, от труда на различни физически работници и преди всичко — от плана на дизайнера. Но никой не може да определи каква квота от изработената кола трябва да бъде физически приписана на всеки един от разнообразните фактори, чието сътрудничество е било нужно за производството ѝ.

Само заради спора бихме могли за момент да оставим настрана всички съображения, които демонстрират заблудите на популярната трактовка на проблема и да попитаме: „Кой от двата фактора, трудът или капиталът, създава увеличението на производителността?“ Но ако поставим точно по този начин този въпрос, отговорът трябва да е: капиталът. Онова, което прави цялостното производство в съвременните Съединени щати по-високо (на глава работна сила) в сравнение с производството в по-ранни времена или в икономически изостаналите страни, например Китай, е фактът, че съвременният американски работник е подпомогнат от повече и от по-добри

инструменти. Ако капиталовата екипировка (на глава от работниците) не беше много повече и по-съвършена, отколкото е била преди 300 години или отколкото е в днешен Китай, производството (на глава от работниците) нямаше да е по-високо. Това, което се изисква, за да се повиши общото количество на индустриалната продукция в Америка, при отсъствието на нарастване на броя на наетите работници, е инвестирането на допълнителен капитал, който би могъл да се натрупа само чрез нови спестявания. Именно спестяването и инвестирането са факторите, на които трябва да се припише увеличаването на производителността на общата работна сила.

Това, което повдига нивата на заплащане и предоставя на наемните работници нарастващ дял от производството, което е било увеличено от натрупването на допълнителен капитал, е фактът, че степента на натрупване на капитала надвишава степента на нарастване на населението. Официалната доктрина отминава с мълчание този факт и дори категорично го отрича. Но политиката на профсъюзите ясно показва, че лидерите не са напълно наясно с правилността на теорията, която публично чернят като глупава буржоазна апологетика. Те се стремят да ограничат броя на търсещите работа в цялата страна чрез антиимиграционни закони и във всеки сегмент на пазара на труда, като пречат на притока на новодошлите.

Това, че увеличението на нивата на заплащане не зависи от „производителността“ на отделния работник, но от маргиналната производителност на труда, е ясно демонстрирано от факта, че нивата на заплатите се движат нагоре и в случаи, когато „производителността“ на индивида не се е увеличила изобщо. Има много такива професии. Бръснарят днес бръсне клиента си точно по начина, по който са правели това и предшествениците му преди 200 години. Икономът стои край масата на британския премиер по начина, по който някога икономите са сервирали на Пит и Палмерстън. В селското стопанство някои видове работа се извършват все още със същите сечива и по начина, по който са били вършени преди векове. Но нивата на заплатите, получавани от всички тези работници, днес са много по-високи, отколкото са били в миналото. Те са по-високи, защото са определяни от маргиналната производителност на труда. Работодателят на иконома задържа този човек от наемане във фабрика и затова трябва да плаща еквивалента на увеличаването в

производството, което би било създадено от наемането на един допълнителен човек във фабриката. Икономът няма никаква заслуга за това увеличаване на заплатата му, а заслугата е на факта, че увеличаването на инвестирания капитал изпреварва нарастването на числеността на работната ръка.

Всички лъжеикономически доктрини, които подценяват ролята на спестяването и натрупването на капитала, са абсурдни. Това, което формира по-голямото богатство на капиталистическото общество в сравнение с по-малкото богатство на некапиталистическото общество, е фактът, че наличният приток на капиталови стоки е по-голям в първия случай, отколкото във втория. Онова, което е подобрило жизнения стандарт на наемните работници, е обстоятелството, че капиталовата екипировка на глава от хората, които искат да заработят заплати, се е увеличила. Последицата от този факт е, че постоянно нарастваща част от цялостното количество произведени потребителски стоки се придобива от наемните работници. Нито една от страстните тиради на Маркс, Кейнс и на тълпа от по-малко познати автори би била в състояние да открие слабост в твърдението, че има само едно средство за непрекъснато повишаване на нивата на заплатите и в полза на всички онези, които се стремят да заработят заплати, а именно, ускоряването на нарастването на наличния капитал спрямо населението. Ако това е „несправедливо“, тогава грешката е в природата, а не у човека.

[1] Вж. *The Church and the Disorder of Society*, New York, 1948, p. 198. ↑

[2] Печалбите не са засегнати. Те са придобивката, получена от приспособяването на материалните фактори на производството и на труда към промените, които се случват при търсенето и предлагането, и зависят единствено от размера на предишното погрешно приспособяване и степента на неговото отстраняване. Те са преходни и изчезват, когато погрешното приспособяване бива напълно отстранено. Но тъй като промените в търсенето и предлагането се случват непрекъснато, се появяват непрекъснато и нови източници на печалба.

↑

4. „БУРЖОАЗНИЯТ ПРЕДРАЗСЪДЪК“ ЗА ИНДИВИДУАЛНАТА СВОБОДА

Историята на западната цивилизация е свидетелство за непрестанната борба за индивидуална свобода.

Социалното сътрудничество при разделението на труда е крайният и единствен източник на успеха на човека в борбата му за оцеляване и на усилията му за максимално възможното подобряване на материалните условия за благосъстоянието му. Поради човешката природа обаче обществото не може да съществува, ако не съществуват правила за възпиране на непокорни хора от действия, несъвместими с живота на общността. За да се съхрани мирното сътрудничество, трябва да сме готови да прибегнем до насилствени мерки срещу онези, които нарушават мира. Обществото не може да съществува без социален апарат за насилие и принуда, т.е. без държава и правителство. След това възниква и друг проблем: да бъдат ограничени хората, които изпълняват властови функции, ако те злоупотребяват със силата си и превръщат всички останали хора практически в роби. Целта на всички борби за индивидуална свобода е да се държат под контрол въоръжените защитници на мира, управниците и техните служители. Политическата концепция за индивидуалната свобода означава свобода от своеволни действия от страна на полицейската власт.

Идеята за индивидуалната свобода е била винаги особено присъща на Запада. Това, което разделя Изтока и Запада, е преди всичко фактът, че народите от Изтока никога не са възприели идеята за индивидуалната свобода. Непреходната слава на древните гърци се крие в това, че те са били първите, които са осъзнали значението и важността на институциите, охраняващи свободата. Съвременни исторически проучвания са проследили произхода на някои от научните постижения, някога приписвани на елините, до източните им първоизвори. Но никой никога не е оспорил твърдението, че идеята за индивидуалната свобода е възникнала в градовете на древна Гърция. Писанията на гръцките философи и историци са я предали на римляните и по-късно — на модерна Европа и Америка. Тя става

основна грижа на всички западни планове за създаване на доброто общество. Тя поражда философията на *laissez-faire*, на която човечеството дължи всички безпрецедентни постижения от епохата на капитализма.

Целта на всички съвременни политически и съдебни институции е да се охранява свободата на личността срещу поплъзновенията от страна на правителството. Представителното управление и върховенството на закона, независимостта на съдилищата и трибуналите от намесата на административните власти, „хабеас корпус“ (т.е. изискването всеки да може да се яви и да бъде съден от съд, преди да бъде задържан в затвор), съдебният контрол върху актовете на администрацията и съответно обезщетяването за понесените от тях вреди, свободата на словото и печата, отделянето на държавата от църквата и много други институции, са предназначени в крайна сметка да ограничат свободното усмотрение на властимащите и да съхранят свободата на личността от техния произвол. Епохата на капитализма е отменила всички прояви на робство и крепостничество. Тя слага край на жестоките наказания и ограничава присъдите за престъпления, сведени до минимум, който е необходим за възпиране на нарушителите. Приключва с мъченията и с други спорни методи на действие спрямо заподозрени и законнарушители. Отхвърля всички привилегии и издига равенството на всички хора пред закона. Превръща поданиците на тираните в свободни граждани.

Материалните подобрения са резултат от тези реформи и иновации в осъществяването на правителствените дела. С изчезването на привилегиите и даването на право на всеки да оспори личните интереси, облагодетелствани от статуквото на всички останали, е осигурена свобода на онези, които имат таланта да развиват нови индустрии. Тези индустрии, които днес правят материалните условия за живот на хората много по-добри. Увеличава се населението, но въпреки това увеличеното население може да се радва на по-добър живот от предците си.

И в страните от западната цивилизация винаги е имало привърженици на тиранията — абсолютното произволно управление на самодържец или на аристокрация, от една страна, и подчиняването на всички останали хора, от друга. Но в епохата на Просвещението гласовете им все повече отслабват. Каузата на свободата надделява. В

първата половина на XIX в. победоносното настъпление на принципа на свободата изглеждало неустойчиво. Най-известните философи и историци били убедени, че историческата еволюция е насочена към установяването на институции, които гарантират свободата, и че никакви интриги и машинации от страна на привържениците на „сервилизма“ няма да спрат движението към либерализъм.

При разглеждане на либералната социална философия има склонност да се пренебрегва силата на един мощен фактор, който работел в полза на идеята за индивидуалната свобода, а именно важната роля на литературата на древна Гърция в образованието на елита. Между гръцките автори също имало привърженици на правителственото всевластие, като например Платон. Но основното съдържание на гръцката идеология бил стремежът към индивидуална свобода. Преценени по стандартите на модерните институции, гръцките градове държави би трябвало да бъдат наричани олигархии. Индивидуалната свобода, която гръцките държавници, философи и историци възхвалявали като най-ценното благо за човека, била привилегия, запазена за малцинството. Като я отказвали на метеките^[1] и робите, те на практика подкрепяли деспотичното управление на наследствената каста от олигарси.

Но би било голяма грешка да се определят техните химни за индивидуалната свобода като лъжливи. Те са били не по-малко искрени във възхвалата и стремежа си към свободата от онези робовладелци, които 2000 години по-късно подписали Американската декларация за независимост. Именно политическата литература на древните гърци е вдъхновила идеите на монархомахите^[2], философията на вигите^[3], доктрините на Алтузий^[4], Гроций^[5] и Джон Лок^[6], а също и идеологията на бащите на модерните конституции и законите, които защитават основните права. Именно класическото обучение, съществена черта на либералното образование, е държало буден духа на свободата в Англия на Стюартите, във Франция на Бурбоните и в Италия, подчинена на деспотизма на тълпа от принцове. И не друг, а Бисмарк, който след Метерних е най-големият враг на свободата сред държавниците от XIX в., свидетелства за факта, че в Прусия по времето на Фридрих Вилхелм III *Гимназията*, образованието, основано на гръцката и римската литература, е било крепост на републиканизма^[7]. Яростните усилия за елиминиране на

класическото обучение от програмите на либералното образование, с цел практически да се унищожи самото му качество, бяха едно от най-ясните проявления на възраждането на „сервилистката“ идеология.

Факт е, че преди 100 години само малцина били онези, предвидили надмощието, което антилибералните идеи били предопределени да получат в много кратък срок. Идеалът на свободата изглеждал толкова твърдо вкоренен в съзнанието на всеки човек, че сякаш никакво реакционно движение не би успяло да го изкорени. Наистина, би било безнадеждно начинание да се атакува свободата открито и да се подкрепя непресторено връщането към подчинение и робия. Но антилиберализмът прониква в умовете на хората, маскиран като суперлиберализъм, като изпълнение и завършек на самите идеи за свобода и граждански права. Той идва маскиран като социализъм, комунизъм, планиране.

Нито един интелигентен човек не би пропуснал да признае, че онова, към което се стремят социалистите, комунистите и плановиците, е радикалното отстраняване на личната свобода и установяване на правителственото всевластие. Но огромното мнозинство от социалистическите интелектуалци са убедени, че в борбата за социализъм те се борят за свобода. Наричат себе си левицари и демократи, а днес дори си приписват и названието „либерал“. Вече говорихме за психологическите фактори, които са замъглили преценката на тези интелектуалци и на масите, които са ги последвали. На подсъзнателно ниво те са били напълно наясно с факта, че пропускат им да постигнат високите цели, които амбицията им е поставила, е резултат от техните собствени недостатъци. Знаели са отлично, че не са били нито толкова умни, нито достатъчно продуктивни, но не са искали да признаят своята посредственост нито пред себе си, нито пред околните и са търсели изкупителна жертва. Утешавали се и се опитвали да убедят другите хора, че причината за провала им не е тяхната собствена посредственост, а несправедливостта на икономическата организация на обществото. При капитализма, заявяват те, личната реализация е възможна за малцина. „Индивидуалната свобода в едно общество на *laissez-faire* е постижима само за онези, които имат богатството или възможността да го спечелят“^[8]. Следователно, заключават те, държавата трябва да се намеси, за да осъществи „социална справедливост“ — това, което имат

предвид всъщност, е да даде на разочарованата посредственост „съобразно нуждите й“.

Докато проблемите на социализма били просто въпрос на дебати, хората, които нямали ясна преценка и разбиране, можели да попаднат в плен на илюзията, че свободата би могла да се съхрани при социалистическия режим. Тази самоизмама обаче не може да се подхранва повече, тъй като съветският опит показва на всеки какви са условията в едно социалистическо общество.

Днес апологетите на социализма са принудени да изопачават факти и да интерпретират погрешно ясното значение на думи, когато се опитват да накарат хората да вярват в съвместимостта между социализма и свободата.

Покойният професор Ласки, приживе прочут деятел и председател на Британската лейбъристка партия, самозван некомунист и дори антикомунист, ни казваше, че „няма съмнение, че в Съветска Русия комунистът се усеща напълно свободен; без съмнение той осъзнава напълно, че тази свобода му е отказана във фашистка Италия.“^[9]

Истината е, че руснакът е свободен да изпълнява всички заповеди, издадени от висшестоящите, но ако той се отклони на милиметър от правилния начин на мислене, бива безмилостно ликвидиран. Всички тези политици, чиновници, автори, музиканти и учени, които са били „прочистени“, със сигурност не са били антикомунисти. Напротив, те са били фанатични комунисти, партийци с добро положение, които върховните власти, заради лоялността им към съветското верую, са издигнали на високи постове. Единственото им престъпление е било, че не са били достатъчно бързи да адаптират идеите си, политиката, книгите и композициите си към последните промени в идеите и вкусовете на Сталин. Трудно е да се повярва, че тези хора са се чувствали „напълно свободни“, ако не прикачим към думата *свобода* смисъл, точно противоположен на обичайното значение, което хората са навикнали да й придават.

Фашистка Италия беше със сигурност страна, в която нямаше индивидуална свобода. Тя бе приела прословутия съветски модел на „еднопартийния принцип“ и съответно потискаше всички противоположни възгледи. Тук обаче имаше очевидна разлика между болшевишкото и фашисткото приложение на този принцип.

Например във фашистка Италия живееше бившият комунистически депутат от парламента, проф. Антонио Грациадеи, който остана лоялен до смъртта си на комунистическите си убеждения. Той получи правителствена пенсия, на която имаше право като „професор емеритус“^[10] и бе свободен да пише и да публикува в най-добрите издателства книги, които бяха ортодоксално марксистки. Липсата на свобода в неговия случай обаче очевидно е по-малка от тази на руските комунисти, които, както реши да заяви проф. Ласки, „без съмнение“ имат „пълно усещане за свобода“.

Проф. Ласки обичаше да повтаря баналната истина, че индивидуалната свобода на практика винаги означава свобода в рамките на закона. Той продължаваше, че законът винаги цели „създаване на сигурност за начин на живот, оценен като задоволителен от онези, които доминират в държавната машина“^[11]. Това е коректно описание на законите на свободната страна, ако означава, че законът цели защитата на обществото срещу конспирациите, насочени към разпалване на гражданска война и към свалянето на правителството чрез сила. Но е сериозно изопачаване, когато проф. Ласки добавя, че при капиталистическото общество „усилията от страна на бедните да променят по радикален начин собственическите права на богатите изведнъж поставят под заплаха цялата схема на свободите“^[12].

Нека вземем например случая с големия идол на проф. Ласки и неговите приятели, Карл Маркс. Когато през 1848 г. и 1849 г. той участвал активно в организирането и провеждането на революцията, първо в Прусия, а по-късно и в други германски държави, бил прогонен, бидейки от законова гледна точка чужденец, и се преместил със съпругата, децата и слугинята си първо в Париж, а след това в Лондон^[13].

По-късно, когато мирът бил възстановен и участниците в неуспялата революция били амнистирани, той бил свободен да се върне във всяка точка на Германия и често се възползвал от тази възможност. Вече не бил изгнаник и сам решил да се установи в Лондон^[14]. Никой не го притеснил, когато през 1864 г. основал Международната асоциация на трудещите се, организация, чиято единствена открито заявена цел била да подготви великата световна революция. Не бил спиран, когато от името на тази асоциация посетил множество европейски страни. Бил свободен да пише и да публикува

книгите и статиите, които, ако използвам думите на проф. Ласки, били със сигурност усилие „да се променят по радикален път собственическите права на богатите“. Даже умрял спокойно в лондонския си дом, на Мейтлънд Парк Роуд 41, на 14 март 1883 г.

Или да вземем случая с Британската лейбъристка партия. Нейният опит „да промени по радикален начин собственическите права на богатите“, както и проф. Ласки знаеше отлично, не бе възпрепятстван с никакво действие, несъвместимо с принципа на индивидуалната свобода.

Маркс, размирникът, можа да живее, пише и проповядва революция свободно във викторианска Англия, така както Лейбъристката партия може да се ангажира свободно с всякакви политически дейности в поствикторианска Англия. В Съветска Русия обаче не се толерира дори и минимална опозиция. Това е разликата между свободата и робството.

[1] Метеки — съсловие в Древна Гърция, стоящо по-високо от робите и по-ниско от свободните хора. Метеките били свободни, но нямали политически права и им били отнети някои икономически свободи. — Бел.кор. ↑

[2] Монархомахи („борци против монархията“) — определение, давано на публицисти и политически теоретици от втората половина на XVI и началото на XVII в. в Западна Европа, които заявяват несъгласие със системата на абсолютната монархия. — Бел.кор. ↑

[3] Виги — политическо движение, по-късно партия във Великобритания, което се противопоставя на абсолютната монархия и поддържа идеите на конституционния монархизъм. — Бел.кор. ↑

[4] Йоханес Алтузий (1557–1638) — германски юрист и калвинистки политически философ — Бел.кор. ↑

[5] Хюго Гроций (1583–1645) — холандски юрист, калвинист, един от основоположниците на международното право. — Бел.кор. ↑

[6] Джон Лок (1632–1704) — английски лекар и философ, изключително влиятелен мислител по време на Просвещението, наричан *Баща на класическия либерализъм*. — Бел.кор. ↑

[7] Вж. Bismarck, Gedanken und Erinnerungen, New York, 1898, Vol. I ↑

[8] Вж. Н. Laski, article Liberty in the [Encyclopedia of the Social Sciences, IX](#), p. 443. ↑

[9] Вж. Н. Laski, article Liberty in the [Encyclopedia of the Social Sciences, IX](#), pp. 445–446. ↑

[10] Professor emeritus — Почетен професор. ↑

[11] Вж. Н. Laski, article Liberty in the [Encyclopedia of the Social Sciences, IX](#), p. 446. ↑

[12] Вж. Н. Laski, article Liberty in the [Encyclopedia of the Social Sciences, IX](#), p. 446. ↑

[13] За дейността на Маркс през годините 1848 и 1849, вж. Karl Marx, Chronik seines Lebens in Einzeldaten, публ. от института „Маркс-Енгелс-Ленин“ в Москва, 1934, pp. 43–81. ↑

[14] През 1845 г. Маркс *доброволно* се отказал от пруското си поданство. Когато по-късно, през 60-те години на XIX в., той възнамерявал да прави политическа кариера в Прусия, правителството отхвърлило молбата му за възстановяване на поданството му. Така политическата му кариера била осуетена. Може би това обстоятелство го е довело до решението да остане в Лондон. ↑

5. ИНДИВИДУАЛНАТА СВОБОДА И ЗАПАДНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Критиците на правната и конституционната концепция за индивидуалната свобода и институциите, създадени за практическото ѝ прилагане, са прави в твърдението си, че свободата от произволните действия от страна на властимащите сама по себе си е недостатъчна, за да направи личността свободна. Като акцентират върху тази неоспорима истина обаче, те чукат на отворена врата. Защото нито един привърженик на индивидуалната свобода не е твърдял, че ограничаването на произволите на властимащите е всичко, което е нужно, за да бъдат гражданите свободни. Това, което дава на личността колкото се може повече свобода, съвместима с начина на живот на обществото, е действието на пазарната икономика. Конституциите и законите за правата не създават свобода. Те просто защитават свободата, която конкурентната икономическа система дава на индивидите срещу поплъзновенията от страна на полицейските власти.

При пазарната икономика хората имат възможността да се стремят към положението, което искат да достигнат в структурата на социалното разделение на труда. Те са свободни да изберат призванието, съобразно с което да планират да служат на своите съвременници. При плановата икономика обаче те нямат това право. Тук властите решават за професията на всеки един човек. Произволното усмотрение на висшестоящите издига човек на по-добра позиция или му отказва такова повишение. Индивидът зависи изцяло от благоволенieto на властимащите. Но при капитализма всеки е свободен да оспори личните интереси, облагодетелствани от поддържане на статуквото на всеки друг човек. Ако мисли, че е в състояние да снабди публиката по-добре или по-евтино от останалите, може да се опита да покаже своята ефективност. Липсата на средства не може да провали проектите му. Защото капиталистите винаги търсят хора, които могат да използват средствата им по най-печелившия начин. Резултатът от нечий бизнес зависи само от

поведението на потребителите, които купуват онова, което харесват най-много.

И наемният работник не зависи от произвола на работодателя си. Един предприемач, който не успее да наеме най-добрите работници в дадена професия и да им плати достатъчно, за да не отидат на друга работа, бива наказан с намаляване на нетните му приходи. Работодателят не прави услуга на служителите си. Той ги наема като незаменимо средство за успеха на бизнеса му по същия начин, по който купува суровини и фабрично оборудване. Работникът е свободен да намери работодател, който му пасва най-добре.

Процесът на социален подбор, който определя позицията и дохода на всеки индивид, е непрестанен при пазарната икономика. Големите състояния се топят и понякога напълно изчезват, докато други хора, родени в бедност, се издигат до висши позиции и значителни доходи. Където няма привилегии и където правителствата не покровителстват лични интереси, подкрепящи статуквото, които са заплашени от по-високата ефективност на новодошлите, натрупалите богатство в миналото трябва да продължат да го придобиват отново всеки ден в конкуренция с всички останали.

В рамките на социалното сътрудничество при разделението на труда всеки зависи от признанието за неговите услуги от страна на купуващата публика, към която принадлежи и той. Всеки, когато купува или се въздържа да купува, е член на върховния съд, отреждащ на всички хора, а следователно и на себе си, определено място в обществото. Всеки е участник в процеса, който определя на някои хора по-висок, а на други — по-нисък доход. Всеки е свободен да прави принос, който неговите съвременници са готови да наградят чрез осигуряване на по-висок приход. Свободата при капитализма означава да зависиш от усмотрението на други хора в степента, в която и те зависят от твоето. Там, където производството се осъществява при разделение на труда и не съществува свършена икономическа авторитария^[1] за всеки, не е възможна никаква друга свобода.

Няма нужда да се подчертава обстоятелството, че основният аргумент, привеждан в подкрепа на капитализма и срещу социализма, не е фактът, че социализмът непременно трябва да елиминира всички прояви на свобода и да превърне всички хора в роби на властимащите. Социализмът е невъзможен като икономическа система, защото

социалистическото общество няма да има никаква възможност да се опре на икономическа калкулация. Ето защо той не може да се разглежда като система на икономическа организация на обществото. Той е средство за дезинтеграция на социалното сътрудничество и за настъпление на бедността и хаоса.

Когато говорим за проблемите на гражданските свободи, не се спираме на съществения икономически проблем за антагонизма между капитализма и социализма. Обикновено се посочва, че западният човек, различаващ се от азиатците, е същество, изцяло приспособено да живее в свобода и формирано от живот в свобода. Цивилизациите на Китай, Япония, Индия и мохамеданските страни от Близкия изток по време на своето съществуване преди опознаването на западните начини на живот със сигурност не могат да бъдат отхвърлени като варварски. Тези народи в течение на много столетия и дори хилядолетия са постигнали блестящи върхове в приложните изкуства, архитектурата, литературата и философията, и в развитието на образователните институции. Те са основали и организирали мощни империи. Впоследствие обаче усилията им са били възпрени, културите им са станали сковани и инертни и те са загубили възможността да се справят успешно с икономическите проблеми. Интелектуалният им и артистичният им гений са изчезнали. Художниците и авторите им копирали грубо традиционните модели. Богословите, философите и юристите потънали в монотонно преразказване на стари трудове. Паметниците, издигнати от техните предци, се рушали. Империиите им се разпадали. Гражданите им загубили енергия и мощ и станали апатични пред лицето на постепенния упадък и обедняване.

Древните трудове на източната философия и поезия могат да се сравнят с най-значителните постижения на Запада. Но от столетия насам Изтокът не е създал нито една значима книга. Интелектуалната и литературната история на модерните времена едва ли съдържа някое име на източен автор. Изтокът вече с нищо не допринасял за интелектуалните усилия на човечеството. Проблемите и противоречията, които вълнували Запада, останали непознати за Изтока. В Европа имало движение, на изток — стагнация, ленивост и безразличие.

Причината е очевидна. Изтокът нямал изконното нещо, идеята за свободата от държавата. Изтокът никога не издигнал знамето на свободата, никога не се опитал да подчертае правата на индивида срещу мощта на управниците. Никога не поставил под въпрос произвола на деспотите. И следователно никога не установил правната рамка, която да защити богатството на частните лица срещу конфискация от страна на тираните. Напротив, подведени от идеята, че богатството на богатите е причината за бедността на бедните, всички хора са одобрявали практиката на управниците за експроприиране на успешните бизнесмени. Така се пречело на мащабното натрупване на капитал и тези народи трябвало да пропуснат всички онези подобрения, които изискват значително инвестиране на капитали. Не се развила „буржоазия“ и следователно нямало общественост, която да насърчи и да покровителства автори, художници и изобретатели. За децата от народа били затворени всички пътища за издигане, освен един. Те можели да си пробият път само като слуги на владетелите. Западното общество било общност от индивиди, които можели да се конкурират за най-високи награди. Източното общество било агломерация от поданици, напълно зависими от благоволението на суверените. Будната младеж на Запада гледа на света като на поле за действие, в което човек може да получи слава, известност, почести и богатство, и нищо не изглежда трудно пред нейните амбиции. Хрисимото поколение на източни родители не познава нищо друго, освен следването на рутината на своето обкръжение.

Благородната самоувереност на западния човек намира триумфално изражение в такива дитирамби^[2] като химна на хора от „Антигона“ на Софокъл в чест на човека и неговия предприемчив дух, и в Деветата симфония на Бетовен^[3]. Нищо от това не е дори чувано в Изтока.

Възможно ли е потомците на създателите на цивилизацията на белия човек да се откажат от свободата си и доброволно да се предадат под властта на всемогъщото правителство^[4]? Да търсят удовлетворение в система, където единствената им задача ще бъде да служат като винтчета в огромна машина, създадена и ръководена от всемогъщ плановик? Може ли начинът на мислене на заключените цивилизации да заличи идеалите за възход, за които десетки хиляди хора са пожертвали живота си?

Ruere in servitium, „те се хвърлиха в робството“, тъжно отбелязва Тацит, говорейки за римляните от времето на Тиберий.

[1] Автархия — Напълно затворено национално стопанство, изключено от международната търговия. — Бел.кор. ↑

[2] Дитирамб — хвалебствена, тържествена песен, една от формите на старогръцката хорова лирика. — Бел.кор. ↑

[3] „Симфония №9 в ре минор“ — последната пълна симфония на германския композитор Лудвиг ван Бетовен. Нейната четвърта част включва прочутата „Ода на радостта“ (по стиховете на Фридрих Шилер), която понастоящем е официален химн на Европейския съюз. — Бел.кор. ↑

[4] Тази тема е разглеждана в един от най-значимите трудове на Лудвиг фон Мизес — „Всемогъщото правителство. Възходът на тоталната държава и тоталната война“ (на английски език). — Бел.кор. ↑

„АНТИКОМУНИЗЪМ“ СРЕЩУ КАПИТАЛИЗЪМ

Никъде и никога във Вселената не се наблюдава стабилност и неподвижност. Промяната и трансформацията са същностни черти на живота. Всяко състояние на нещата е преходно, всяко време е време на преход. В човешкия живот никога няма мир и покой. Животът е процес, а не устойчивост на статуквото. Но човешкият разум винаги е бил привличан от образа на неизменното битие. Лелеяната цел на всички утопични движения е да сложат край на историята и да установят краен и вечен покой.

Психологическите причини за тази тенденция са очевидни. Всяка промяна изменя външните условия на живот и благосъстояние и принуждава хората да се приспособят отново към модификациите на заобикалящата ги среда. Това засяга лични интереси, облагодетелствани от статуквото, и застрашава традиционните начини на производство и потребление. Безпокои всички, които са интелектуално инертни и които не желаят да променят начина си на мислене. Консерватизмът е противоположен на самата природа на човешката дейност. Той обаче винаги е бил любима програма на мнозина, на инертните хора, тъпо отхвърлящи всеки опит, предприет от активното малцинство за подобряване на техните собствени жизнени условия. При употребата на термина „реакционен“ обикновено става дума само за аристократите и свещениците, които наричат партиите си консервативни. Но значими примери на реакционен дух са били предоставяни и от други групи: от занаятчийските гилдии, които препятстват достъпа до тяхната дейност за новодошли, от фермери, искащи защитни тарифи, субсидии и „нормални цени“, от наемните работници, враждебни към технологичните подобрения и настояващи за привилегироваи облекчения и други подобни практики.

Суетната арогантност на литераторите и артистичните бохеми пренебрегва дейността на бизнесмените като неинтелектуално

печалбарство. Истината е, че предприемачите и организаторите на производства демонстрират много по-големи интелектуални качества и интуиция от средностатистическия писател или художник. Посредствеността на мнозина самозвани интелектуалци се разкрива ясно чрез факта, че те отказват да признаят способностите и силата на мисълта, които се изискват за успешното ръководене на бизнес начинание.

Появата на многобройна класа от такива повърхностни интелектуалци е един от най-неприятните феномени в епохата на модерния капитализъм. Тяхната натрапчива врява отблъсква дискриминираните хора. Никой няма да пострада пряко, ако се направи нещо да се ограничи тяхната олелия или дори още по-добре, ако бъдат напълно изместени техните клики и котерии.

Но свободата е неделима. Всеки опит да се ограничи свободата на декадентските скандални образовани люде и псевдоартисти би дал възможност на властите да решават кое е добро и кое е лошо. Това ще социализира интелектуалните и артистичните усилия. Под въпрос е дали би отстранило безполезните и спорни личности, но е сигурно, че би поставило непреодолими препятствия по пътя на творческия гений. Властниците не обичат новите идеи, новите начини на мислене и новите художествени стилове. Те са настроени срещу всякакъв вид иновации. Надмощието им ще доведе до стриктна регламентация, до стагнация и упадък.

Моралната разруха, безнравствеността и интелектуалната стерилност на класата от похотливи лъжеавтори и артисти е откупът, който човечеството трябва да плати, за да не бъде попречено на креативните пионери да довършат делата си. Свободата трябва да бъде предоставена на всички, дори на подлещите, за да не бъдат засегнати онези малцина, които биха я използвали за благото на човечеството. Свободата, с която са се ползвали съмнителните персони от Латинския квартал^[1], е едно от условията, дали възможност за появата на малцината велики писатели, художници и скулптори. Първото нещо, от което се нуждае геният, е да диша въздуха на свободата.

В крайна сметка не лековатите доктрини на бохемите създават проблеми, а фактът, че публиката е готова да ги приеме на драго сърце. Откликът на тези лъжефилософии от страна на творците на общественото мнение и сетне на част от подведените маси е

истинското зло. Хората бързат да възприемат идеи, които смятат за модерни, само и само да не изглеждат простовати и изостанали.

Най-гибелната идеология през последните 60 години беше синдикализмът на Жорж Сорел и ентусиазмът му за прякото действие — *action directe*. Създаден от неуспял френски интелектуалец, той скоро завладя образованите хора във всички европейски страни. Той беше и основен фактор за радикализацията на всички подривни движения. Повлия върху френския роялизъм, милитаризъм и антисемитизъм. Изигра важна роля в еволюцията на руския болшевизъм, италианския фашизъм и германското младежко движение, което в края на краищата доведе до развитието на нацизма. Трансформира политическите партии, склонни да печелят чрез изборни кампании, в котерии, които разчитаха на организирането на въоръжени банди. Доведо до дискредитирането на представителните правителства и „буржоазната сигурност“ и проповядваше евангелието на гражданския конфликт и на войната. Основният му лозунг бе: насилие и пак насилие. Настоящото положение в Европа е до голяма степен резултат от разпространението на учението на Сорел.

Интелектуалците първи приветстваха идеите на Сорел и ги популяризираха. Но съдържанието на сорелизма беше очевидно антиинтелектуално. Той бе против хладния разсъдък и трезвото решение. Това, което има значение за Сорел, е единствено действието, в смисъл актът на насилие заради самото насилие. Борбата за мита, каквото и да означава този мит, бе неговият съвет. „Ако поставите себе си на основата на тези митове, вие сте доказателството срещу всеки вид критическо оборване“^[2]. Каква прекрасна философия: да разрушаваш заради самото разрушение! Не говори, не мисли, убивай! Сорел отхвърля „интелектуалното усилие“ дори на образованите поддръжници на революцията. Основната цел на мита е „да подготви хората да се борят за разрушаване на съществуващото“^[3].

Но вината за разпространението на тази разрушителна псевдофилософия не е у Сорел, нито у неговите ученици Ленин, Мусолини и Розенберг, нито у тълпите от безотговорни образовани хора и хора на изкуството. Катастрофата настъпи, защото от десетилетия едва ли някой се бе заел да проучи критично и да обори взривоопасното съзнание на фанатичните главорези. Дори и онези автори, които се въздържаха от безкритична подкрепа на идеите на

безразсъдното насилие, бяха склонни да откриват някаква съчувствена интерпретация за най-злокобните ексцесии на диктаторите. Първите плахи възражения се появиха едва когато, наистина твърде късно, интелектуалните крепители на тези идеи започнаха да разбират, че дори най-ентусиазираната подкрепа за тоталитарната идеология не гарантира безопасност от мъчения и екзекуции.

Днес съществува фалшив антикомунистически фронт. Това, към което се стремят хората, наричащи себе си „антикомунистически либерали“ и които трезвите хора наричат много по-правилно „анти-антикомунисти“, но без онези вътрешноприсъщи и необходими черти на комунизма, които са все още несмилаеми за американците. Те правят илюзорно разграничение между комунизма и социализма и доста парадоксално търсят подкрепа за препоръките си за некомунистически социализъм в документа, наречен от авторите си „Комунистически манифест“. Смятат, че са доказали своята теза, като употребяват такива псевдоними за социализма като „планиране“ или „държава на благоденствието“. Те претендират, че отхвърлят революционните и диктаторски аспирации на „червените“ и същевременно възхваляват в книги и списания, в училища и университети Карл Маркс, поборника на комунистическата революция и на диктатурата на пролетариата, като един от най-големите икономисти, философи и социолози и като велик благодетел и освободител на човечеството. Искат да ни накарат да повярваме, че нетоталитарният тоталитаризъм, нещо като триъгълен квадрат, е всеобщ лек за всички болести. Когато повдигнат някакви плахи възражения срещу комунизма, бързат да охулят капитализма с термини, заимствани от ругателния речник на Маркс и Ленин. Те акцентират върху това, че мразят капитализма много по-страстно от комунизма и оправдават всички отвратителни деяния на комунистите, като ги отдават на „неописуемите ужаси“ на капитализма. Накратко, претендират, че се борят срещу комунизма, като се опитват да привлекат хората към идеите на Комунистическия манифест.

Това, срещу което се борят тези самозвани „антикомунистически либерали“, не е комунизмът като такъв, а комунистическата система, в която те не са на кормилото. Това, което целят, е социалистическа, т.е. комунистическа система, където те самите или най-близките им приятели държат юздите на управлението. Може би е твърде крайно да

кажем, че те изгарят от желание да ликвидират други хора. Те просто не искат да бъдат ликвидирани на свой ред. В социалистическото общество само върховният самодържец и неговите поддръжници имат тази сигурност.

Едно движение „срещу нещо“ показва изцяло негативно отношение. То няма никакъв шанс за успех. Страстните му нападки практически рекламират програмата, която атакуват. Хората трябва да се борят за нещо, което искат да постигнат, а не просто да отхвърлят някакво зло, колкото и да е лошо то. Те трябва без никакви задръжки да подкрепят програмата на пазарната икономика.

Комунизмът би имал днес, след разочарованието, създадено от деянията на Съветите и окаения провал на всички социалистически експерименти, нищожен шанс за успех на Запад, ако не съществуваше този фалшив антикомунизъм.

Единственото нещо, което може да спаси цивилизованите нации от Западна Европа, Америка и Австралия от поробване от страна на варварщината на Москва, е откритата и неограничена подкрепа на свободния капитализъм.

[1] Латинският квартал (Quartier latin) — район в Париж, седалище на много университети и средище на академичния и културния живот от XII в. насам. В средновековието студентите, които били основната част от населението му, общували помежду си предимно на латински език, откъдето произлиза и името на квартала. — Бел.кор. ↑

[2] Вж. G. Sorel, *Réflexions sur la violence*, 3d ed., Paris, 1912, p.49.

↑

[3] Вж. G. Sorel, *Réflexions sur la violence*, 3d ed., Paris, 1912, p.46.

↑

Издание:

Автор: Лудвиг фон Мизес

Заглавие: Антикапиталистическото мислене

Преводач: Александър Николов

Година на превод: 2008

Език, от който е преведено: Английски

Издател: Сиела

Година на издаване: 2008

Отговорен редактор: Светлана Минева

Редактор: Валери Димитров

Технически редактор: Божидар Стоянов

Коректор: Диди Петкова

ISBN: 978-954-28-0290-7

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/7135>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.